

MED ELEVER I **THERESIENSTADT**

GUIDE TIL UNDERVISERE
PÅ STUDIETUR

MED ELEVER I
THERESIENSTADT

GUIDE TIL UNDERVISERE
PÅ STUDIETUR

© København 2017 DIIS

Denne guide er udgivet af DIIS og kan downloades gratis via Folkedrab.dk/lærerforum.

Guiden udgives i regi af Auschwitz-dag og som led i undervisningsprojektet 'Undervisning i og folkeoplysning om Holocaust og andre folkedrab'. Projektet indbefatter en bred undervisningsindsats om historiens folkedrab, og med støtte fra Undervisningsministeriet udarbejder DIIS undervisningsmaterialer, websider, afholder lærerkurser og tilbyder gratis foredrag til landets grundskoler og ungdomsuddannelser mv.

Læs mere på Auschwitz-dag.dk og Folkedrab.dk

Forfattere: Solvej Berlau og Stine Thuge

Redaktion: Solvej Berlau, Stine Thuge, Laura Gonzales og Anders Pankoke

Undervisningskonsulent: Lotte Vestermarken

Grafisk design: Mark Gry Christiansen

Forside: Tegning af Charlotta Burešová (*Transport til Terezín*)

ISBN 978-87-7605-868-5 (pdf)

DIIS · Dansk Institut for Internationale Studier

Østbanegade 117, København Ø

Telefon: 32 69 87 87

E-mail: folkedrab@diis.dk

www.diis.dk

INDHOLD

INTRODUKTION	4
Theresienstadt: fæstningsby – kz-lejr – provinsby	4
Denne studietursguide	6
Theresienstadt kort fortalt	8
De danske jøder i Theresienstadt	16
FØR BESØGET	19
Hvad eleverne bør vide på forhånd om Holocaust og Theresienstadt	20
Den personlige historie – øjenvidneberetninger i undervisningen ...	23
I Theresienstadt med hvilke fag?	25
UNDER BESØGET	30
Byvandring: Theresienstadt i de danske fangers fodspor	31
Stop 1 Aussigerkasernen	32
Stop 2 Rathausgasse 1	36
Stop 3 Den skjulte synagoge	40
Stop 4 Torvepladsen	42
Stop 5 Magdeburgkasernen	45
Stop 6 Hannoverkasernen	47
Stop 7 Jernbanesporene	50
Stop 8 Lighus, bederum og Kolumbarium (urnehal)	54
Stop 9 Kasematterne	56
Stop 10 Krematoriet og den jødiske kirkegård	58
Stop 11 Jägerkasernen	60
Afslutning Overvejelser, refleksioner og arbejdsspørgsmål om besøget i Theresienstadt	62
EFTER BESØGET	63
Gør plads til tanker og refleksioner	63
Den faglige opfølgning i klasselokalet	64
PRAKTISKE OPLYSNINGER	67
Til og fra Terezín	68
Indgang og billetter	69
Overnatning i Terezín	70
FOTOLISTE	72

INTRODUKTION

Terezín eller Theresienstadt?

Byen hedder i dag Terezín og er beboet af helt almindelige tjekkere. Vær som besøgende opmærksom på, at "Theresienstadt" var den betegnelse, som nazisterne brugte. Når I taler med lokalbefolkningen, så husk, at byen for dem ikke er Theresienstadt. Denne guide bruger primært betegnelsen Theresienstadt, da den netop omhandler byens virke som kz-lejr under 2. Verdenskrig.

THERESIENSTADT: FÆSTNINGSBY – KZ-LEJR – PROVINSBY

Denne guide er til dig, der skal besøge den tidligere kz-lejr Theresienstadt med dine elever. Theresienstadt, eller Terezín som byen hedder i dag, bliver hvert år besøgt af mange danske elever fra grundskoler og ungdomsuddannelser, ofte som del af en studietur til Prag. Som autentisk sted rummer byen et stort læringspotentiale på grund af sin centrale plads i historien om Danmark og Holocaust: 471 danske jøder sad fanget her under krigen. De var blevet arresteret og deporteret i efteråret 1943, da nazisterne indledte jødeforfølgelserne i Danmark.

Guiden her giver faglige input og praktiske forslag til, hvordan du planlægger et studietursbesøg i Theresienstadt. Hvad skal dine elever se og opleve på turen? Hvordan forbereder du dem hjemmefra? Hvad skal de vide på forhånd, og hvilke materialer kan du med fordele inddrage før og under besøget? Hvordan kan du følge op hjemme efter turen, og hvad vil du have, eleverne lærer af besøget?

Terezín er en gammel fæstningsby, som ligger nord for Prag. Byen blev under 2. Verdenskrig indlemmet i nazisternes lejrssystem og fik navnet Theresienstadt. Under krigen fungerede lejren som ghetto, kz-lejr og gennemgangslejr for titusindvis af jøder fra hele Europa.

I dag er Terezín en almindelig, tjekkisk provinsby med ca. 2000 indbyggere, og i modsætning til et sted som Auschwitz er byen ikke omkranset af hegn og pigtråd. Terezín er et atypisk gerningssted, som afviger fra, hvad danske elever almindeligvis forbinder med en kz-lejr, og det kan være vanskeligt for dem at forestille sig, at gaderne og husene engang var en nazistisk lejr, hvor tusinder af fanger levede under kummerlige vilkår, hvor mange sultede og døde, og endnu flere blev deporteret videre til Auschwitz og gaskamrene. Så når du tager elever med hertil, er din primære opgave at gøre stedets historie levende for dem. Denne guide viser jer vej til de mange spor og levn fra krigen, som giver adgang til det mørke kapitel i byens historie. Et velplanlagt studietursbesøg vil udfordre elevernes historiebevidsthed og lægge op til refleksion om fortid og nutid. Udbyttet af elevernes besøg i Theresienstadt afhænger samtidig af, hvor velforbredte eleverne er. Derfor kobler guiden et besøg i Theresienstadt med undervisningsmateriale om de danske jøders skæbne under krigen, herunder film og kildemateriale.

Gade i Terezín i dag.

Rester af jernbanesporene, der under krigen kørte fanger til og fra Theresienstadt.

En bevogtet indgang til Theresienstadt taget mellem 1941-1945.

Kz-lejren Theresienstadt og Den Lille Fæstning – to forskellige historier

Som mindested består Theresienstadt af to områder. Der er byen Terezín, som var kz-lejren Theresienstadt under krigen, og der er Den Lille Fæstning, et tidligere SS-fængsel, som ligger umiddelbart uden for byen, og i dag er indrettet som museumsområde med fokus på politiske fanger og tjekkisk historie. Går turen til Theresienstadt på grund af stedets tilknytning til Holocaust og de danske jøders fangenskab, er det selve byen Terezín, I skal koncentrere besøget om. Det var her, nazisterne indespærrede jøder fra hele Europa, og her de danske fanger sad. Når I planlægger turen og fx bestiller billetter og guides, skal I gøre opmærksom på, at det er selve byen, I vil opleve. Ellers vil det lokale turistselskab sende jer til Den Lille Fæstning, fordi området her er indrettet som museum.

Skoleklasse på vej op til rekonstrueret lejlighed.

DENNE STUDIETURSGUIDE

Den første del af guiden introducerer Theresienstadts historie med fokus på tiden under 2. Verdenskrig. Bl.a. forklares de skiftende funktioner, som Theresienstadt havde i nazisternes lejrssystem. Du finder ligeledes en række centrale fakta om lejren, fangerne og de danske jøders deportation og fangenskab.

Guiden er herefter bygget op, så den fokuserer på, hvad du som lærer bør være opmærksom på før, under og efter besøget.

Afsnittet 'Før besøget' handler om forberedelsen, og her sættes besøget i Theresienstadt i relation til DIIS' undervisningsmateriale på Folkedrab.dk. Materialet giver dig mulighed for at lave et undervisningsforløb, der ud over selve besøget inddrager fx film, vidneberetninger og kildemateriale. Afsnittet giver løbende henvisninger til undervisningsmateriale og kilder, som både kan fungere i forberedelsesdelen og som eksamensmateriale. Endelig er der en række forslag til hvilke fag og vinkler, der er oplagte for et besøg i Theresienstadt.

Terezíns historie

Terezín ligger 60 km nord for Prag i retning mod Dresden. Byen blev grundlagt omkring 1780, og den blev opført som et forsvarsværk i det, der dengang var en del af Østrig-Ungarn (senere Tjekkoslaviet). Byens status som fort blev ophævet i 1888, men mange kaserner blev fortsat brugt til beboelse. Tjekkoslaviet blev besat af tyske tropper den 15. marts 1939, og i november 1941 blev de første jødiske fanger fra Prag sendt til Terezín, som nazisterne navngav Theresienstadt.

'Under besøget' er en praktisk guide til jeres besøg i byen. Her er et forslag til en byvandring, der sammen med et kort anviser en rute gennem byen, hvor I gør holdt ved udvalgte steder med betydning for de danske jøders fangenskab. Hvert enkelt stop på ruten suppleres af øjenvideberetninger, kilder, fotos og oplæg til diskussioner, der skal hjælpe eleverne til at forholde sig til den historie, der knytter sig til netop det sted, de befinder sig.

Afsnittet 'Efter besøget' fokuserer på opfølgning og på det videre arbejde, når I er tilbage i klasselokalet. Hvad fik eleverne ud af besøget, og hvordan kan de arbejde videre med den viden, de fik?

Sidst i guiden finder du praktiske oplysninger, der sikrer en god planlægning og gennemførelse af studiebesøget.

Fotos fra fæstningsbyen Terezín før 2. Verdenskrig.

Forskel på kz-lejr og udryddelseslejr

Nazisternes lejrsystem bestod overordnet af to slags lejre: kz-lejre og udryddelseslejre. kz-lejrene var arbejdslejre med meget høj dødelighed, hvor de indsatte blev brugt til hårdt og udmattende slavearbejde enten i eller uden for lejrene. Kz-lejre fungerede også som transitlejre, altså gennemgangslejre til udryddelseslejrene, som var oprettet udelukkende med det formål at myrde flest muligt på en hurtig og effektiv måde. Auschwitz er den mest berygtede af udryddelseslejrene. Læs mere om den på Folkedrab.dk/auschwitz.

Autentisk billedmateriale og tegninger fra Theresienstadt

Fotografering var strengt forbudt i lejren, og kameraer blev ligesom andre ejendele konfiskeret ved fangernes ankomst. Derfor findes der ganske lidt fotomateriale fra lejren. Flertallet af de fotos, der eksisterer, er taget af nazisterne selv til propagandaformål, og motiverne er af meget varierende historisk værdi. Gengivelser af livet i lejren, set fra fangernes perspektiv, findes i stedet på tegninger, som blev lavet i det skjulte og overlevede krigen.

På Folkedrab.dk under temaet 'Theresienstadt' finder du både fotos og tegninger fra den tidligere lejr.

THERESIENSTADT KORT FORTALT

Under 2. Verdenskrig etablerede Nazityskland tusindvis af koncentrationslejre, fangelejre og ghettoer i det besatte Europa. Dertil blev seks særlige udryddelseslejre oprettet som led i nazisternes plan om at udrydde Europas jøder. Theresienstadt var en del af dette omfattende lejrsystem og fungerede fra 1941-1945 som kz- og transitlejr for tusinder af jøder fra Europa. I alt passerede omkring 140.000 fanger gennem lejren. 88.000 blev deporteret videre, hovedsageligt til Auschwitz i det besatte Polen. 35.000 fanger døde, mens de var fanger i Theresienstadt. Hyppige dødsårsager blandt fangerne var afkræftelse, sult og sygdomme. Theresienstadt blev befriet af den sovjetiske hær i maj 1945.

Nazisterne etablerer Theresienstadt

I marts 1939 invaderede Tyskland Tjekkoslovakiet og etablerede det såkaldte 'Protektorat Bøhmen og Mæhren'. Theresienstadt blev oprettet i 1941 i byen Terezín, som led i nazisternes plan om først at isolere og koncentrere jøder for senere at tvangsforflytte og udrydde dem. Terezín blev bl.a. valgt, fordi byen var nem at bevogte, idet den oprindeligt var bygget som et fæstningsanlæg og omgivet af kraftige mure. Der var også adskillige store barakker og kaserner i byen, som egnede sig til at huse mange mennesker. Byen lå desuden tæt på jernbanen. At SS allerede havde etableret et fængsel i Den Lille Fæstning lige uden for byen, var også vigtigt, for det betød, at der var en SS-enhed i nærheden.

Vestbarakkerne
(tegnet i lejren af
Leo Haas,
1901-1983)

Transport til Terezín (tegnet i lejr af Charlotta Burešová, 1904-1983)

I november 1941 ankom 324 tjekkisk-jødiske fanger med den første transport til Theresienstadt. Det blev fangernes opgave at gøre lejren klar til at modtage et større antal fanger. De skulle forberede barakkerne til beboelse, bygge køjesenge mv. Kort tid efter ankom mere end 7000 jødiske fanger fra byerne Prag og Brno. På det tidspunkt var Theresienstadt stadig en almindelig beboet by. Først i februar 1942 fik byens beboere besked på, at de skulle forlade deres hjem. Ved udgangen af juni var alle rejst, og 'Ghetto Theresienstadt' fungerede herefter udelukkende som kz- og transitlejr for jødiske fanger fra Europa.

Theresienstadt var ikke en udryddelseslejr, og oprindeligt fandtes der ikke et gaskammer. Byen husede dog et krematorium til at brænde de mange tusinde mennesker, der døde i lejren af sult, sygdomme og udmatelse. Mod slutningen af krigen påbegyndte SS imidlertid opførelsen af et gaskammer i Theresienstadt. Muligvis skete det som led i en plan om at tømme lejren – dvs. skille sig af med fangerne. Men ordren om at tømme lejren eller tage gaskammeret i brug kom aldrig.

Theresienstadts opbygning

Byen ligger i en dal omgivet af bjerge. Omkring byen er der volde og voldgrave, hvilket gjorde afspærringen fra omverdenen meget effektiv. Kaserne ligger til alle sider i byens periferi, længere inde er anlagt lavere etagehuse, og centralt ligger en torveplads. Husene danner blokke, og både langgader og tværgader løber parallelt med hinanden. I lejrtiden fik gaderne tyske navne som Hauptstrasse, Seestrasse og Rathausgasse, og kaserne blev opkaldt efter tyske byer som Magdeburg, Hannover, Aussig og Dresden.

Bemærk, at denne guide gennemgående bruger betegnelsen **lejr**. Men vær opmærksom på, at der i andet materiale og i selve byen Terezín kan refereres til Theresienstadt som **ghetto**.

Familier blev deporteret samlet til Theresienstadt, men i lejren boede mænd og kvinder adskilt. Børn boede typisk hos deres mødre, men hvis der var flere børn i en familie, måtte de ældste bo på børnehjem.

“Den endelige løsning på jødespørgsmålet”

Udtrykket ‘Den endelige løsning på jødespørgsmålet’ – eller på tysk ‘Endlösung der Judenfrage’ – refererer til nazisternes plan om at udrydde de europæiske jøder. Planen blev diskuteret den 20. januar 1942 på Wannsee-konferencen, hvor højtplacerede nazister debatterede, hvordan man kunne udføre drabet på Europas 11 millioner jøder.

Ghetto, kz-lejr og transitlejr: Theresienstadts forskellige funktioner

Nazisterne kaldte lejren ‘Ghetto Theresienstadt’, og i praksis havde den karaktertræk af såvel ghetto som koncentrationslejr. Nazisternes plan var oprindeligt at bruge Theresienstadt som gennemgangslejr for tjekkoske jøder på vej mod udryddelseslejrene i Polen, men ved Wannsee-konferencen i januar 1942, hvor detaljerne i ‘Den endelige løsning på jødespørgsmålet’ (se boks) blev diskuteret af ledende nazister, blev Theresienstadt udnævnt som ‘ghetto for de gamle’. Planen var, at jøder over 65 år samt tysk-jødiske krigsveteraner fra 1. Verdenskrig og andre prominente personer (højtstående, betydningsfulde eller kendte personer såsom musikere, kunstnere, videnskabsfolk osv.) skulle opholde sig permanent i Theresienstadt. Oprettelsen af en jødisk ‘mønsterlejr’ skulle være en del af sløringen af nazisternes egentlige udryddelsesplan.

Fangerne i Theresienstadt

Jøder fra mange forskellige europæiske lande blev deporteret til Theresienstadt. Fra Tjekkioslovakiet var der børn, mænd, kvinder, unge og gamle. Fra Tyskland og Østrig kom hyppigst ældre mennesker og krigsinvalid, der havde fået medaljer for deres indsats under 1. Verdenskrig. Derudover endte mange kunstnere og videnskabsmænd også i lejren; kulturpersonligheder, som det nazistiske styre i første omgang ikke ønskede at slå ihjel. Senere i krigen ankom også danske og hollandske jøder.

Den danske overrabbiner Max Friediger var repræsentant i ældsterådet og deltog i arbejdet med fangernes selvforvaltning af lejren.

Tre forskellige fanger fungerede i perioden 1941 til 1945 som jødeældste i Theresienstadt. Jacob Edelstein ledede rådet, til han blev skudt i Auschwitz i 1944. På billedet til højre ses Paul Eppstein, som var jødeældste da, de danske jøder ankom til Theresienstadt i efteråret 1943. Han blev skudt i Den Lille Fæstning i september 1944. Kun Benjamin Marmelstein, den sidste leder af ældsterådet, overlevede krigen.

Selvstyre

I Theresienstadt indførte nazisterne en slags selvstyre i form af et *ældsteråd* med en såkaldt *jødeældste* i spidsen. Det kan sammenlignes med et byråd og en borgmester. I det omfang de havde mulighed for det, forsøgte ældsterådet at forbedre vilkårene i lejren, og de havde i det daglige ansvaret for lejrens virke, fx lejrens sundhedsvæsen, mad, boliger, uddelegeringen af arbejde samt lejrens kulturliv. Etableringen af et ældsteråd skulle give indtryk af, at jøderne selv bestemte, men i praksis havde rådet ikke meget at skulle have sagt, og ordrer og bestemmelser kom fra SS-ledelsen. Opgaven for ældsterådet bestod derfor i at finde en måde at udføre de beslutninger, der kom fra nazisterne. En ordre kunne fx være, at et antal mennesker skulle sendes videre i transport til Auschwitz. Det var så ældsterådet, der stod med den svære beslutning at vælge, hvilke navne, der skulle på transportlisterne.

Zions Vises Protokoller

Betegnelserne *ældsteråd* og *jødeældste* hentede nazisterne fra det antisemitiske smædeskrift *Zions Vises Protokoller*. Protokollerne er et af verdens mest udbredte antisemitiske skrifter og et stykke historieforklækning, der fortæller om en hemmelig, jødisk konspiration om overtagelse af verdensherredømmet. Hitler og nazisterne brugte skriftet til at retfærdiggøre den nazistiske ideologi. Læs mere om antisemitiske konspirationsteorier og find kilder på Folkedrab.dk under temaet 'Benægtelse'.

Lige efter ankomsten til Theresienstadt fik fangerne uddelt den første madration. De var sultne og udmattede efter flere dages transport i kreaturvogne.

Antal fanger til og fra Theresienstadt:

Mellem november 1941 og oktober 1944 blev ca. 140.000 mennesker holdt som fanger i Theresienstadt. 88.000 blev deporteret videre – de fleste til udryddelseslejre. Et fåtal overlevede.

Bolig og mad

De fleste familier oplevede at blive adskilt ved ankomsten til Theresienstadt. De skulle bo på overfyldte lofter i de gamle kasernebygninger – i store sovesale med køjesenge. Mænd og kvinder boede hver for sig. I mange tilfælde måtte børn og unge bo på et slags børnehjem, Jugendheim, i Theresienstadt, fordi reglen var, at mødre kun måtte have ét barn boende hos sig. Det betød, at var der en baby i familien, måtte storebror eller -søster flytte væk – uanset alder. Der var forskel på fangerne, og enkelte såkaldte prominente familier, altså familier med særlige privileger, fik lov til at bo sammen.

Fangerne i Theresienstadt sultede. Maden var af meget ringe kvalitet, og som hovedregel var der ikke ret meget af den. Fangerne fik dagligt en tynd, grålig suppe eller en slags grød, og brød blev kun udleveret med flere dages mellemrum. Der var aldrig frugt, grønt eller æg og kun meget sjældent mælk til børnene – som resultat var fangerne i lejren konsekvent fejl- og underernærede.

Hovedparten af de jødiske fanger i Theresienstadt blev sendt videre til kz- og udryddelseslejren Auschwitz, hvor langt størstedelen blev myrdet ved ankomsten.

Transportscene (tegnet i lejren af Leo Haas)

“At komme i transport”

Theresienstadt fungerede som transitlejr, dvs. gennemgangslejr til andre lejre, primært udryddelseslejre. Fanger, der ankom eller forlod byen, var en del af hverdagsbilledet. “At komme i transport” betød at blive sendt østpå til forhold, der var langt værre end i Theresienstadt. Størstedelen af de deporterede blev sendt til udryddelseslejrene Auschwitz eller Treblinka eller til Maly Trostinets ved Minsk i det nuværende Hviderusland. De fleste blev myrdet i gaskamre.

Selvom fangerne ikke vidste præcist, hvad der foregik i lejrene længere mod øst, så havde de fleste en begrundet mistanke. Rygter om gaskamre, masseudryddelser og umenneskelig behandling var også nået Theresienstadt.

Propagandabillede af børn i Theresienstadt, taget d. 23. juni 1944, hvor en delegation af repræsentanter fra Internationalt Røde Kors og den danske centraladministration besøgte lejren.

Børn opfører børneoperaen *Brundibar* i propagandafilmen om Theresienstadt.

Gadescene fra den propagandafilm, nazisterne optog i Theresienstadt, der skulle fremstille lejren som et godt sted at være.

Kultur, propaganda og besøg fra Røde Kors

Efter krigen har Theresienstadt særligt været kendt for det kulturliv, der udviklede sig i lejren. Kulturlivet var først og fremmest i lejren, fordi mange europæiske kunstnere, malere og musikere blev interneret i Theresienstadt. Men kulturlivet indgik også som led i nazisternes propagandamaskine – og teaterforestillinger, koncerter og operaer var med til at tegne et skønbillede af Theresienstadt for omverden. En gruppe malere var fx tvunget til at male billeder af livet i Theresienstadt, der slet ikke afspejlede virkeligheden. Da det blev opdaget, at de i hemmelighed også havde illustreret, hvordan de rent faktisk oplevede forholdene og smuglet deres tegninger ud, blev de sendt i fængsel i Den Lille Fæstning.

Frem til krigens afslutning var propaganda et centralt element i lejren: Theresienstadt var nazisternes mønsterlejre og skulle fremstå som et godt sted at være. Propagandafremstødet nåede sit højdepunkt i juni 1944, hvor en delegation af repræsentanter fra Internationalt Røde Kors og den danske centraladministration fik lov at besøge lejren og besigtige forholdene for fangerne. Forud for besøget undergik lejren en forskønnelsesproces, der skulle få byen til at fremstå som et pænt og ordentligt sted, hvor fangerne havde det godt. Huse blev malet, veje ryddet, der blev plantet blomster og åbnet butikker, og tusindvis af fanger blev sendt til Auschwitz for at undgå, at lejren virkede overbefolket. Delegationens besøg var nøje planlagt og bestod af en gåtur gennem byen, hvor børn legede i gaderne, opførsel af børneoperaen *Brundibar* samt møder med udvalgte fanger. På selve dagen for besøget, den 23. juni 1944, var ruten gennem byen fastlagt på forhånd, og alle fanger havde forbud mod at udtale sig negativt. Efter besøget skrev de danske repræsentanter en rapport, hvor forholdene for de danske fanger blev beskrevet som tålelige.

Læs mere om kultur, propaganda og besøget fra Røde Kors

På Folkedrab.dk/theresienstadt kan du finde materiale om kulturlivet i lejren, den omfattende propaganda og Røde Kors' besøg. Læs fx mere om Røde Kors-besøget i artiklen 'Kultur, musik og propaganda', og se rapporterne herfra under 'Kilder til Theresienstadt'. Se også kapitel 10 og 11 i filmen THERESIENSTADT – danske børn i nazistiske fangenskab, der handler om kommissionens besøg samt propaganda-filmen.

Ankomsten af mange tusinde nye fanger i krigens sidste dage betød, at en voldsom tyfusepidemi spredte sig i Theresienstadt.

Den 8. maj kapitulerede Nazityskland, og Den Røde Hær befriede lejren. Internationalt Røde Kors overtog administrationen af lejren, og læger og sygeplejersker måtte kæmpe mod tyfusepidemien, som spredte sig mellem fangerne.

Det har sidenhen været diskuteret, om de gennemskuede blændværket og forsøgte at beskytte de danske fanger, eller om de rent faktisk blev snydt af de pæne kulisser.

Efter besøget blev der optaget en propaganda-film, hvor illusionen om Theresienstadt blev forevigt i de kulisser, som lejren var blevet omdannet til. Da optagelserne var færdige i efteråret 1944, blev størstedelen af de medvirkende deporteret til Auschwitz, hvor de fleste blev myrdet i gaskamrene.

Krigens afslutning, befrielse og tyfusepidemi

Hen mod slutningen af krigen begyndte tyskerne at tabe terræn på Østfronten, og den sidste transport fra Theresienstadt til Auschwitz afgik den 28. oktober 1944. I april 1945 besøgte Internationalt Røde Kors Theresienstadt to gange og overtog helt administrationen af lejren i begyndelsen af maj 1945. De sidste medlemmer af SS flygtede den 5. og 6. maj, få dage før Den Røde Hær nåede frem og befriede lejren.

For fangerne medførte befrielsen imidlertid nye problemer. I krigens sidste dage evakuerede nazisterne fanger til Theresienstadt fra lejre i Polen og Tyskland, hvor De Allierede rykkede frem. Det betød, at tusindvis af nye fanger ankom til lejren, og efter deres ankomst udbrød en voldsom tyfusepidemi. For at undgå at sygdommen spredte sig til den omkringliggende civilbefolkning, blev hele lejrområdet og alle tilbageværende fanger sat i karantæne. Epidemien kostede i de efterfølgende uger og måneder hundredvis af fanger livet, men det lykkedes at redde flere tusinde. Først efter seks måneders karantæne kunne de sidste tidligere fanger i november 1945 forlade Theresienstadt og begynde at genopbygge deres liv.

DE DANSKE JØDER I THERESIENSTADT

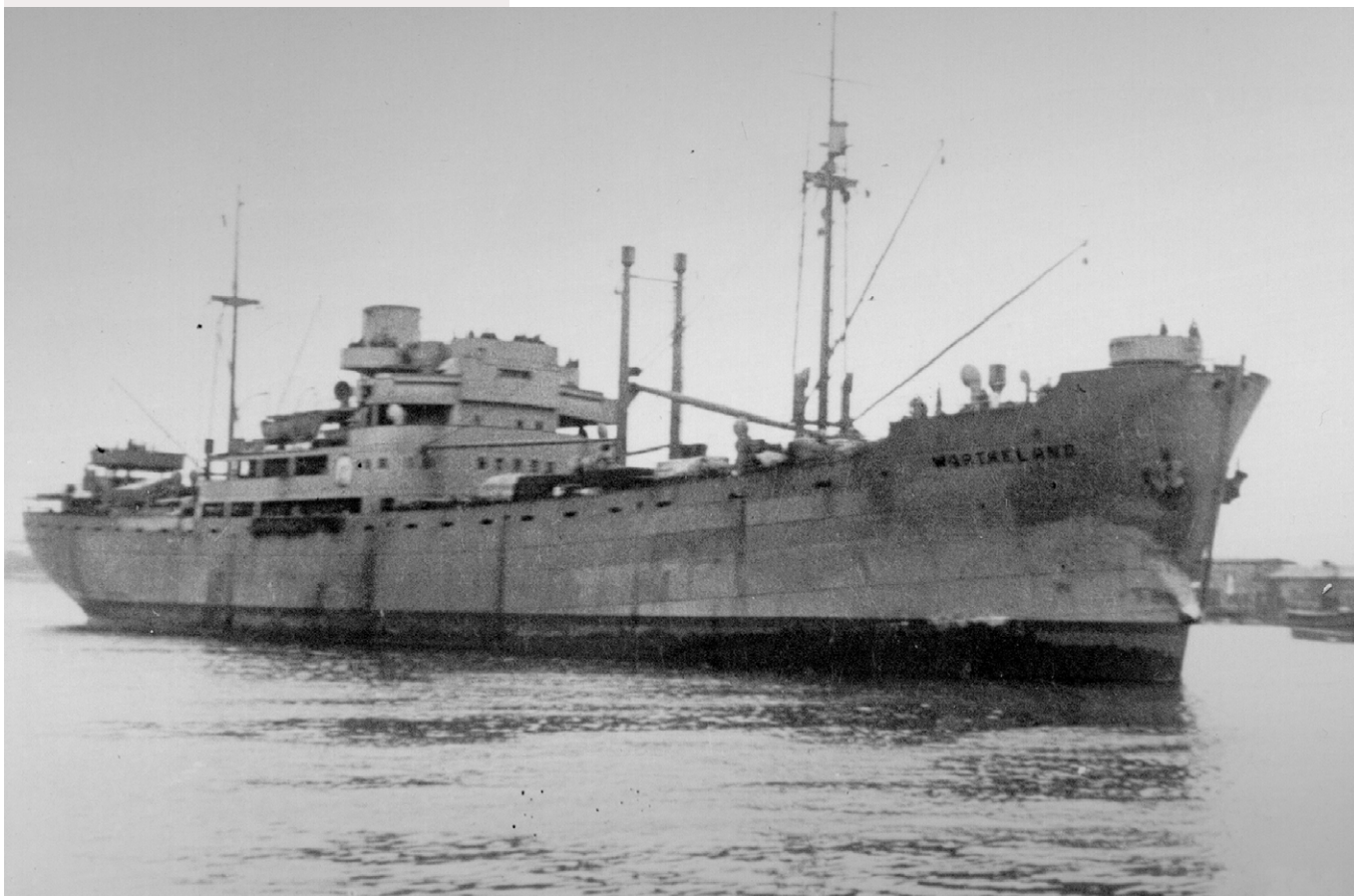
471 danske jøder blev deporteret til Theresienstadt som fanger, og stedet er derfor centralt i den danske historie om Holocaust.

I de første tre år af den tyske besættelse af Danmark kunne de danske jøder leve frit på grund af den samarbejdspolitik, som den danske regering indledte efter den tyske besættelse i 1940. Her var en af betingelserne, at der ikke skulle indføres særlige anti-jødiske love i landet. Det betød, at jøder fx ikke blev adskilt fra andre borgere og heller ikke blev pålagt at bære den såkaldte jødestjerne, som det var tilfældet i de andre besatte lande. Derfor medførte de første tre år af Besættelsen ikke særlige problemer for den jødiske befolkning.

I august 1943 brød samarbejdspolitikken sammen, regeringen trådte tilbage, og de danske jøder var ikke længere beskyttet. Nu tog tyskerne fat på 'jødespørgsmålet' i Danmark og gennemførte natten mellem den 1. og 2. oktober den såkaldte jødeaktion i Danmark. Denne nat og i de følgende dage og uger blev jøder i hele Danmark forfulgt. Det lykkedes for langt de fleste, omkring 7000 personer, at flygte til Sverige, der var neutral under

I oktober og november 1943 afgik fire transporter fra Danmark med retning mod Theresienstadt. Transporterne afgik med både tog og skib fra Aalborg Station, Langelinie kaj i København og Horserødelejen i Nordsjælland. I de fire transporter var 471 mænd, kvinder og børn.

På fotoet ses skibet Wartheland, der afgik 2. oktober 1943 fra Langelinie med jødiske og kommunistiske fanger ombord.

Tyske soldater på Højbro Plads
i København.

krigen og derfor kunne tage imod de danske flygtninge. Men 471 mænd, kvinder og børn blev arresteret og deporteret med båd, tog og kreaturvogne fra Danmark til Theresienstadt.

På Folkedrab.dk/danmarkoghococaust kan du finde mere materiale om samarbejdspolitikken, jødeaktionen, deportationerne og flugten til Sverige.

Pakker hjemmefra og de danske fangers beskyttelse mod videre transport

I Theresienstadt levede de danske fanger stort set under samme kummerlige forhold som de andre fanger. Men to faktorer fik afgørende betydning for danskernes overlevelsesmuligheder: Fra 1944 begyndte de at modtage pakker med fødevarer og tøj hjemmefra. Den ekstra mad gjorde en ernæringsmæssig forskel for de udsultede fanger og gjorde det muligt for dem at bytte sig til fornødenheder som fx tæpper og tøj. Derudover var de danske fanger, uden at vide det, beskyttet mod videre transport til Auschwitz af en aftale mellem Adolf Eichmann (leder af Kontoret for Jødiske Anliggender i Berlin) og Werner Best (den tyske rigsbeholdningsmægler i Danmark). Aftalen betød, at mens jøder fra andre europæiske lande blev sendt videre, primært til kz- og udryddelseslejren Auschwitz, fik danskerne lov til at blive i Theresienstadt. De danske fanger kendte dog ikke aftalen og måtte ligesom de øvrige fanger leve med frygten for at komme i transport.

På Folkedrab.dk/artikler/i-lejren kan dine elever læse mere om pakkerne til fangerne i Theresienstadt.

Røde Kors-pakker med madvarer blev sendt fra Danmark til fangerne i Theresienstadt.

Danske fanger befriet fra Theresienstadt på vej hjem med De Hvide Busser.

De Hvide Busser

I foråret 1945 blev en stor redningsoperation iværksat for at hente skandinaviske fanger hjem fra lejre i Europa. De Hvide Busser, som operationen blev kaldt, nåede Theresienstadt i april 1945 og kørte alle overlevende danske fanger gennem det krigshærgede Europa, op gennem Danmark (der stadig var besat) og i sikkerhed i Sverige. Her blev mange genforenet med familie og venner, og alle kunne blive i Sverige indtil befrielsen af Danmark i maj 1945.

Takket være kombinationen af fødevarepakker hjemmefra og aftalen om ikke at sende danskere videre til Auschwitz overlevede flertallet af fangerne fra Danmark. Alligevel var det ikke alle, der vendte hjem. Af de 471 danske fanger i Theresienstadt døde 51 voksne og to spædbørn, som blev født i lejren. De fleste døde af sult, chok og sygdom. Læs om De Hvide Busser på Folkedrab.dk/theresienstadt.

FØR BESØGET

Et besøg i Theresienstadt med elever rummer et helt særligt undervisningspotentiale. At befinde sig på det sted, hvor historien udspillede sig, tilfører undervisningen autenticitet, og den fysiske dimension er et godt supplement til traditionel klasseundervisning. En udfordring ved et besøg i Theresienstadt er, at byen ikke ser ud, som de fleste elever forestiller sig et nazistisk gerningssted. Det er ikke et museumsområde som sådan, der er ingen pigtråd, og der hænger ikke et Arbeit Macht Frei-skilt over indgangen. Terezín er en tjekkisk by med en fortid som kz-lejr, og på overfladen er der ikke ret meget, som eleverne konkret kan knytte til historien om tusindvis af jødiske fanger, tvangsarbejde, sult, sygdom og død. Når du som lærer skal skabe forbindelse til byens fortid, er forberedelse hjemmefra derfor helt afgørende. I dette afsnit finder du inspiration til, hvordan du kan gribe det an: Hvilket kendskab til stedet og historien skal eleverne have før besøget? Hvilket materiale kan I benytte i undervisningen? Hvordan kan I arbejde specifikt med en dansk vinkel eller øjenvidneberetninger? Og hvad kan forskellige fag byde ind med af vinkler og spørgsmål?

Udsigt fra volden i udkanten af Terezín i dag.

”Nazisternes folkedrab på Europas jøder kaldes Holocaust. 6 mio. jøder blev myrdet ved massehenrettelser og gasninger i udryddelseslejre.

Materiale om Danmark og Holocaust på Folkedrab.dk

Folkedrab.dk/theresienstadt

De 471 danske jøders deportation til og fangenskab i Theresienstadt: Film, vidneberetninger, kildematerialer og historiske artikler.

Folkedrab.dk/oktober43

De danske jøders flugt til Sverige i oktober 1943: Film, vidneberetninger, kildematerialer og historiske artikler.

Folkedrab.dk/joediskeflygtninge

Den danske flygtningepolitik op til og under 2. Verdenskrig.

HVAD ELEVERNE BØR VIDE PÅ FORHÅND OM HOLOCAUST OG THERESIENSTADT

Det er et godt udgangspunkt, at eleverne forud for besøget stifter bekendtskab med den historie, som lejren var en del af. Først og fremmest bør de have kendskab til Holocaust, fordi Theresienstadt var en del af nazisternes forbrydelser mod Europas jøder. Med materiale, du finder på Folkedrab.dk/holocaust, kan du sammensætte et mere eller mindre uddybet forløb, hvor eleverne arbejder med nogle af de temaer og perspektiver, der knytter sig til 2. Verdenskrig og Holocaust: Nazismens ideologi, antisemitisme og racebiologi, deportation og udryddelse af Europas jøder, gerningsmandsvinklen mv. Sidst kan eleverne også have stort udbytte af at relatere deres viden om Holocaust og Theresienstadt til begrebet folkedrab i en bredere forstand. Læs mere om Holocaust på Folkedrab.dk.

Dernæst er der en historiefaglig pointe i at undervise om Theresienstadt for netop at kaste lys over et af de kapitler, der har befundet sig i periferien af dansk historieskrivning og den kollektive erindring om perioden. Theresienstadt er både en del af den større europæiske historie om nazisternes forsøg på at udrydde en minoritet, men samtidig også en del af dansk historie, fordi den handler om forfølgelse og deportation af danskere. Det kommer bag på nogle elever, at også jøder fra Danmark endte i kz-lejr. Historien om det danske særtilfælde, hvor hovedparten af den jødiske befolkning flygtede til Sverige og overlevede krigen, har i mange år været en vigtig del af den danske selvforståelse og historiefortælling. Derfor har mange elever hørt om jødernes flugt fra Danmark til Sverige i oktober 1943, men det er færre, der har lært om skæbnen for dem, der blev fanget af nazisterne og deporteret.

The screenshot shows the website interface for Folkedrab.dk. At the top, there is a navigation menu with links for 'Forside', 'Om os', 'I medierne', and 'Omboj'. Below this is a secondary menu with 'FOLKEDRAB.DK', 'Hvad er folkedrab?', 'Eksempler på folkedrab', 'Temaer', and 'Lærforum'. The main content area features a large banner titled 'Fokus på Auschwitz' with the text 'Læs om koncentrations- og udryddelseslejren Auschwitz, der blev befriet for 72 år siden.' Below the banner are two smaller article teasers: 'Holocaust-benægtelse: Hvorfor benægtes Holocaust?' and 'Ind i Regime War: Danske østfrontfrivillige og Holocaust'. At the bottom, there are sections for 'Eksempler på folkedrab' and 'I medierne', with a small news snippet stating 'Nu er navnene på næsten 10.000 Auschwitz-medarbejdere blevet afsløret'.

7000 jøder flygtede fra Danmark til Sverige efter nazisternes 'jødeaktion' i oktober 1943.

Familien Fischermann før krigen. Fra venstre moren Martha, Robert, Salle, Fanny, Adolf, faren Leopold og Rebekka. Under flugtforsøget til Sverige i 1943 blev familien skilt fra hinanden. Moren blev arresteret og deporteret til Theresienstadt med Robert, Salle, Rebekka og den yngste søn Mogens (født efter billedet blev taget). Faren, Adolf og Fanny var med en robåd, som forliste på vej til Sverige. Adolf og faren druknede. Kun Fanny overlevede.

Udover introduktionen af den overordnede historie om Holocaust bør undervisning om Theresienstadt også inddrage hovedtrækkene i den tyske besættelse af Danmark, fx samarbejdspolitikken, jødeaktionen i oktober 1943, og i særdeleshed deportationerne i 1943.

Forslag til emner og materialer

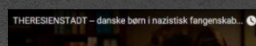
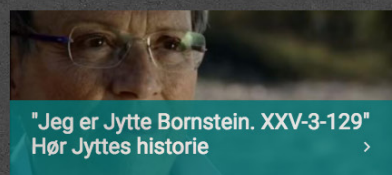
- Arbejd med den særlige danske historie under Holocaust: Omkring 7000 danske jøder flygtede til Sverige i oktober 1943, mens 471 blev fanget og deporteret til Theresienstadt. Læs om Danmark og Holocaust: Folkedrab.dk/danmarkogholaust
- Se dokumentarfilmen *THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab* forud for et studietursbesøg. Ideelt set ser eleverne den før besøget i Theresienstadt, men filmen kan også fungere som opfølgning.
- Introducér derudover eleverne for Holocaust. Find artikler og kildemateriale om Holocaust, herunder optakten, selve folkedrabet og eftertiden, på Folkedrab.dk. Lad også eleverne arbejde med Holocausts retslige efterspil.
- Lad eleverne på egen hånd undersøge og arbejde med emner som nazismens ideologi, antisemitisme og racebiologi, deportation og udryddelse af Europas jøder, gerningsmandsvinklen mv. Find artikler og materialer på Folkedrab.dk.
- Arbejd med forskellene mellem en koncentrationslejr, en udryddelseslejr og en ghetto. Læs om forskellene på Holocaust-uddannelse.dk.

TEMAER

- Danmark og Holocaust >
- Holocaust-benægtelse >
- Holocaust og de danske østfrontfrivillige >
- Forskellighed og fordomme >
- Theresienstadt** ▾
- Artikler om Theresienstadt >
- Film "THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab" >
- Kilder til Theresienstadt >
- Materiale om Theresienstadt >
- Links om Theresienstadt >
- Danish Jews in Theresienstadt (ENGLISH) >
- Oktober '43: Flugten til Sverige >
- Kunst og folkedrab >
- Modstand >
- Tilskuer eller beskytter >
- Gerningsmænd >
- Fokus på Auschwitz >
- Nazistiske menneskeforsøg >

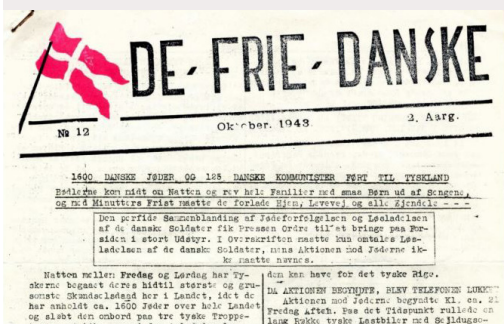
Forside > Temaer

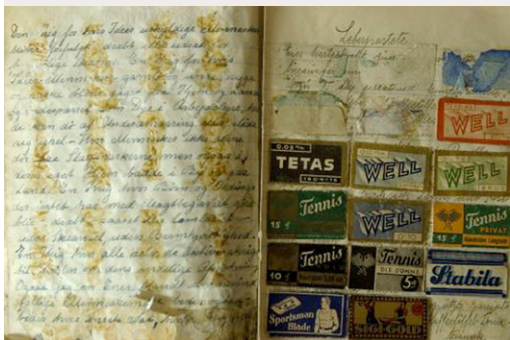
Samlet materialeoversigt

DIIS' undervisningsmateriale om Theresienstadt består af en temaside på Folkedrab.dk med film, artikler, kilder og vidnesbyrd om de danske jøders skæbne under 2. Verdenskrig. Materialet er forskningsbaseret, målrettet elever og giver dig mulighed for at sammensætte forløb til forskellige fag, på tværs af fagene eller med fokus på særlige emner som fx gennemførelsen af jødeaktionen, flugten til Sverige, deportationerne eller redningen med De Hvide Busser. Det hele findes på Folkedrab.dk/danmarkoghocaust:

- **Filmen THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab:** Dokumentarfilm om seks danske børns deportation og fangenskab i Theresienstadt under krigen (se mere i afsnittet 'Den personlige historie – øjenvidneberetninger i undervisningen' s. 23)
- **Baggrundsartikler:** Artikler om jødernes situation i Danmark under besættelsen, samarbejdspolitikken, jødeaktionen, Horserødlejren og andre gerningssteder i Danmark samt transporter til Theresienstadt. Dertil artikler om livet for de danske fanger i Theresienstadt samt hjemturen med De Hvide Busser.
- **Kilder:** Aviser, dokumenter, rapporter, personlige papirer, breve, kort, fotos og tegninger mv.

Artikel i det illegale blad *De Frie Danske* om nazisternes aktion mod de danske jøder i oktober 1943. Kilden findes i materialesamlingen om *Theresienstadt* på Folkedrab.dk

Uddrag fra dagbog, der blev skrevet i skjul af dansk fange i Theresienstadt. Se denne kilde og andre personlige papirer på Folkedrab.dk/theresienstadt.

- **Videre læsning om Theresienstadt:** Litteraturhenvisninger, film og artikler om de danske jøders deportation og fangenskab i Theresienstadt, herunder materiale om Horserødlejren og transporterne til Theresienstadt.
- **Links** til relevante museer, institutioner, organisationer, online arkiver mm.
- **Lærervejledninger** til grundskolen og gymnasieskolen med idéer til brugen af film og kildemateriale i undervisningen. De kan findes på Lærerforum på Folkedrab.dk.

DEN PERSONLIGE HISTORIE – ØJENVIDNEBERETNINGER I UNDERVISNINGEN

Historie handler om mennesker. Og historien om Danmark og Holocaust handler bl.a. om de 471 danske jøder, der blev holdt fanget i Theresienstadt i halvandet år. At bruge personlige beretninger fra øjenvidner kan være en indgang til historien, der åbner op for identifikation og øget forståelse. Beretningerne kan gøre et ellers komplekst og ældre kapitel i historien både levende og tilgængeligt, fordi eleverne oplever, at det er virkelige mennesker, det handler om. At fokusere på en eller flere menneskeskæbner giver eleverne mulighed for dels at sætte ansigt og navn på historien, dels at skabe sig et billede af livet i lejren. Vidnesbyrd fungerer godt som forberedelse, under selve besøget, når stedet skal bringes til live, og i efterbearbejdningen tilbage i klassen. Det er imidlertid en god idé at veksle mellem forskellige perspektiver og inddrage større strukturer såvel som specifikke personer og hændelser. På den måde undgår du, at indlevelsen i det enkelte individ sker på bekostning af forståelsen af den store historie.

THERESIENSTADT

- danske børn i nazistisk fangenskab

Film: THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab

Dokumentarfilmen *THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab* (2010) er udarbejdet for at give elever mulighed for at høre beretninger fra dem, der oplevede historien på egen krop, og for at bevare beretningerne for eftertiden. I filmen fortælleres historien om at blive revet væk fra en helt almindelig tilværelse i Danmark og sendt i kz-lejr. Den fortælleres på dansk af mennesker, der kunne være elevernes egne bedste- eller oldeforældre, hvilket bringer historien et skridt tættere på. Dokumentaren er lavet særligt til brug i undervisningen og er oplagt som forberedelse til et studietursbesøg.

Skriftlige vidnesbyrd på dansk

Af skriftligt materiale findes der adskillige beretninger fra danske jøder, der sad fanget i Theresienstadt. Det følgende udvalg egner sig godt til både brug i undervisningen og som eksamensmateriale:

- Jytte Bornstein, *Min rejse tilbage*, Frihedsmuseets Venners Forlag, 2013
Jytte Bornstein ser tilbage på sine oplevelser som barn i Horserødlejren og Theresienstadt. Bogen er baseret på tekst og tegninger, og er velegnet til undervisning – også i grundskolen.

- Robert Fishermann, *At forstå er ikke at tilgive*, Gyldendal, 2014

Robert Fisherman blev som 15-årig deporteret til Theresienstadt. Hans erindringer handler om en splittet familie, om at miste sin tro og om at overleve et krigstraume. Læs uddrag af bogen på Folkedrab.dk/theresienstadt.

- Elias Levin, *Mine erindringer om mit ophold i Theresienstadt*, DCHF, 2001

Om besættelsen, tilfangetagelsen og tiden i Theresienstadt. Læs bogen på Folkedrab.dk/theresienstadt.

- Klara Tixell, *Danske børn i Theresienstadt*, 1950

På sin 14-års fødselsdag blev Klara Tixell deporteret med sin familie til Theresienstadt. Fem år efter krigens afslutning nedskrev hun sin beretning om vilkårene for de danske børn i Theresienstadt. Find beretningen på Folkedrab.dk/theresienstadt.

Filmen følger seks danske børn med jødisk baggrund, som i 1943 blev deporteret med deres familier fra Danmark til Theresienstadt. Historien fortælles af Birgit, Bjørn, Jytte, Poul, Rachel og Salle. Deres fortællinger handler om angst, afsavn, sult, grusomhed og tab, men også om venskab, kærlighed og håb. Beretningerne flettes sammen med historien om Danmarks besættelse, Europa i krig og Holocaust.

Dokumentaren varer to timer og er inddelt i 16 kapitler, således at du kan dele den over flere moduler eller lade eleverne se afsnit på egen hånd. Filmen giver også mulighed for at fokusere på et særligt tema. Fx handler kapitlet 'Venskab' om de relationer, som filmens personer opbygger i lejren, om den svære kærlighed og sorgen over venner, der bliver deporteret videre. Et andet tema er propaganda, der illustreres gennem kapitlerne 'Kommissionens besøg' og 'Propagandafilmen'.

Filmen kan streames gratis fra websiden Folkedrab.dk/theresienstadt.

Birgit, Bjørn, Jytte, Poul, Salle og Rachel fortæller deres historie i filmen *THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab*.

Besættelsestid og samarbejdspolitik: Statsminister Erik Scavenius med den tyske leder i Danmark, den rigsbefuldmægtede Werner Best, i februar 1943.

Theresienstadt og historie-kanonpunkterne

Besøger du Theresienstadt som grundskolelærer, er et forløb om Holocaust og besættelsestiden oplagt i forhold til kanonpunkterne 'Augustoprør og Jødeaktion 1943' samt 'FN's Verdenserklæring om Menneskerettigheder'.

I THERESIENSTADT MED HVILKE FAG?

Mange lærere og elever besøger den tidligere kz-lejr med historie eller samfundsfag, men der er også en række andre fag, som med fordel kan inddrages, fx religion, filosofi, billedkunst, psykologi og sprogfag. For hvert enkelt fag rejser der sig en række spørgsmål og perspektiver, som er oplagte at arbejde med i forbindelse med studieturen. Har du en sproglig tilgang, er det fx oplagt at benytte skriftlige og mundtlige vidnesbyrd eller kombinere dem med uddrag fra dagbøger eller breve. Du kan også vinkle et besøg i Theresienstadt med et æstetisk fokus på tegninger, fotos og kunst produceret i den tidligere lejr.

Undervisningsmaterialet, der henvises til i denne guide, er DIIS' undervisningsmateriale om Theresienstadt, som er tilrettelagt fleksibelt og giver mulighed for såvel korte som lange forløb inden for en række forskellige fag.

Historie

For historiefaget er et besøg i Theresienstadt oplagt i kombination med et forløb om 2. Verdenskrig, Holocaust og/eller den tyske besættelse af Danmark.

Som autentisk sted er Theresienstadt helt centralt for historien om de danske jøders skæbne under krigen. Derudover er Theresienstadt også interessant som del af nazisternes lejrssystem, særligt lejrens skiftende rolle og propagandafunktion.

Et fokus på vilkårene for de danske jøder kan spille ind i et større forløb om Danmark under Besættelsen. De danske jøders særlige forhold (særligt forsendelser af fødevarer og samt undtagelsen fra at blive deporteret videre til Auschwitz) har ofte været et centralt punkt i debatten om samarbejdspolitikken og temaet lægger op til diskussioner om historieformidling, historiebrug og kollektiv erindring. På Folkedrab.dk/theresienstadt finder du bl.a. officielle rapporter, fotos, tegninger, interviews m.m., og der er gode muligheder for at sætte såvel primære som sekundære kilder i spil samt inddrage første- og andenhåndsberetninger i undervisningen.

Det Tredje Riges sprog af den tysk jødiske filolog Victor Klemperer (1881-1960), der overlevede Holocaust. I de 12 år under nazismen nedfældede Klemperer dagbogsnotater, hvor han analyserede udviklingen i nazisternes propaganda og sprog, der indgik som en væsentlig del af regimets undertrykkelsesapparat. Bogen kan bruges i undervisning om sprogets magt og relateres til emner som fjendebilleder, intolerance og farlige forestillinger. Hør Jesper Christensen oplæse kapitlet om den dag "Jødestjernen" blev indført i Tyskland.

Digtsamlingen *I ghettoen er der ingen sommerfugle: Digte af børn og unge fra Theresienstadt* er skrevet af børn og unge, der var fanger i lejren. I mange tilfælde overlevede forfatterne ikke Holocaust. Digtene er tilgængelige på Folkedrab.dk/theresienstadt.

Samfundsfag

I samfundsfag kan et besøg i Theresienstadt relateres til emner som ideologi, identitet, magt, styreformer, rettigheder, værdier, levevilkår, kulturmøder mv. Der er mange oplagte vinkler: Hvilke mekanismer har et demokrati kontra et diktatur? Kan demokrati beskytte minoriteter mod overgreb som dem, der blev begået i Theresienstadt? I kan også arbejde med et perspektiv som menneskerettigheder og international lov og inddrage diskussioner om, hvilke internationale forpligtelser lande har i forbindelse med nutidige hændelser, som har lighedstræk med jødeforfølgelserne under 2. Verdenskrig. Lad eleverne diskutere, hvordan verdenssamfundet eller enkelte stater kan gribe ind over for folkedrab – og hvis ansvar det er at forsøge at forhindre, at folkedrab finder sted. Er det organisationer som FN, EU eller NATO's ansvar – eller er det de individuelle nationalstaters ansvar? Lad eleverne arbejde med artiklerne på Folkedrab.dk/hvad-er-folkedrab. I kan også kigge på det enkelte menneskes mulighed og ret til at definere sin egen identitet, og hvordan dette blev udfordret af nazisternes racetænkning og kategorisering af mennesker. Find egnet undervisningsmaterialer på Folkedrab.dk under temaet 'Forskellighed og fordomme'.

Sprogfag

Som sprogfaglærer med fokus på dansk, tysk eller engelsk kan du inddrage den omfattende vidnesbyrdlitteratur om Holocaust. Du har også mulighed for at fokusere på romaner skrevet om opholdet i Theresienstadt. Der findes et par romaner på dansk. *Ben* udkom i 1997 og er skrevet af Paul Aron Sandfort, der som barn blev deporteret til Theresienstadt. I 2007 kom Morten Brasks roman *Havet i Theresienstadt*, der handler om Daniel Faigel, som bliver deporteret til Theresienstadt under 2. Verdenskrig. Der findes ligeledes en lang række digte skrevet af tidligere fanger, enten mens de var i Theresienstadt eller efter. På dansk er desuden udgivet *I ghettoen er der ingen sommerfugle* med digte af børn og unge.

De alsidige kildetyper, der er tilgængelige på Folkedrab.dk/theresienstadt, som fx vidnesbyrd, digte, dagbøger, biografier, avisartikler (heraf enkelte på svensk), officielle rapporter, lovtekster og personlige dokumenter præsenterer eleverne for et bredt udvalg af teksttyper og formidlingsformer. Alsidigheden i kildetyperne giver også eleverne indsigt i sprogets spændvidde; fra hverdagsprog over lovtekster til kunstneriske udtryksformer som fx digte og tegninger. Endnu et fokus for sprogfag kan være retorik og propaganda, herunder den propagandafilm som blev lavet i lejren i sommeren 1944.

Sort mælk – Holocaust i ny kunst

Undervisningsmaterialet *Sort Mælk* – Holocaust i ny kunst er tilgængeligt på Folkedrab.dk/temaer/kunst-og-folkedrab. Materialet inddrager værker fra flere kunstnere, der har arbejdet med Holocaust i deres kunst. Diskussion af værkerne med elever kan fungere som en indgang til et forløb, hvor de skaber deres egne værker. Værkerne kan eksempelvis åbne for en række af de tematikker, som et besøg i Theresienstadt rejser: Sult, sygdom, indespærring, ydmygelse mv.

Gammel dame
(tegnet i lejren af Leo Haas)

Religion

Som religions- eller kristendoms lærer er jødedommen en oplagt indgang til et besøg i Theresienstadt. Det var nazisternes racedefinition og ikke det enkelte menneskes religiøse tilhørsforhold, der afgjorde, om vedkommende blev forfulgt. Det betød, at det ikke var alle fanger i Theresienstadt, der bekendte sig til jødedommen. En anden vinkel er det religiøse liv i Theresienstadt: Var det muligt at praktisere religion, og hvilke kompromiser måtte man som troende jøde gøre for at leve og overleve i Theresienstadt? De forskellige vidneberetninger, der findes på Folkedrab.dk/theresienstadt, kan give et indblik heri. Fx Elias Levins *Mine erindringer om mit ophold i Theresienstadt*, der bl.a. fortæller om lejrens synagoge og det religiøse liv.

Fra en religionsfaglig vinkel kan I også tage fat i et emne som de kristne fanger i Theresienstadt. Hvilke dilemmaer har disse mennesker stået i? Endelig er der de danske biskoppers åbne brev til de tyske myndigheder fra den 29. september 1943, hvor de protesterer imod forfølgelsen af jøderne. Med udgangspunkt i dette dokument kan man sammenligne den danske kirkes holdning til jødeforfølgelserne med holdningen hos andre kristne kirker i Europa. I artiklen 'De kristne i Theresienstadt', som findes på Folkedrab.dk/theresienstadt, kan man læse mere om emnet.

Billedkunst

Billedkunstudfaget kan i forbindelse med et besøg i Theresienstadt se på kunst i forhold til erindring, fortælling, traumer og provokation. Kunst appellerer ofte til sanser og følelser og kan derfor åbne for en forståelse og erkendelse af Holocaust på en anden måde end den historiefaglige. I tilfældet med Theresienstadt er det samtidig også den efterladte kunst,

Gammel dame venter på mad
(tegnet i lejren af Leo Haas)

der bærer vidnesbyrd om levevilkårene for fangerne i lejren; endeløse madkøer, overbefolkningen, portrættering af håbløsheden i ansigtet på voksne og børn samt brutaliteten forbundet med den videre transport mod Auschwitz. Den store mængde efterladte tegninger fungerer i Theresienstadts tilfælde som modvægt til nazisternes propagandistiske forsøg på at fremstille lejren som en 'mønster-ghetto'. Lad eleverne arbejde med kunsten i sammenhæng med det historiske materiale, der er tilgængeligt på Folkedrab.dk. De kan fx arbejde med kunst som vidnesbyrd: Hvad kan vi lære om livet i lejren fra de efterladte tegninger? Hvad er forholdet mellem skriftlige vidnesbyrd og kunstneriske udtryk? Hvordan og i hvilket omfang kan kunsten fra Theresienstadt anvendes som dokumentation og vidnesbyrd om Holocaust?

Filosofi

Et besøg i Theresienstadt med faget filosofi kan anvendes til at arbejde med en lang række etiske og eksistentielle problemstillinger, der rejser sig i forbindelse med Holocaust.

Et filosofisk perspektiv kan åbne op for mange forskelligartede diskussioner: Hvad er et menneske? Hvad er ondskab? Findes der onde mennesker? Er det realistisk at opstille et universelt regelsæt for, hvordan mennesker bør handle? Viljens frihed, tilgivelse og frihedsbegrebet er

også gode temaer at arbejde med i forbindelse med den tidligere lejr. Helt oplagt er også diskussionen af, hvis ansvar Holocaust var. Konfronter eleverne med skyldsspørgsmålet: Hvem var ansvarlige for de forbrydelser, der fandt sted i Theresienstadt? Var det lejrkommandoen? Var det de ledende nazister i Berlin? Eller bør det tyske folk anses som medskyldige? Hvordan var de i givet fald medskyldige? Kan man være uden ansvar og skyld i (straffe)retlig forstand, men alligevel have en moralsk skyld at forholde sig til? I kan også tage fat på et tema om gerningsmænd og med fordel komme ind på diskussionen af Hannah Arendts begreb 'ondskabens banalitet', som gør op med opfattelsen af, at der bag onde gerninger altid står en uhyrlig eller dæmonisk person. Hannah Arendt påpegede, at det store flertal af nazistiske gerningsmænd ikke nødvendigvis var drevet af ideologi, og at deres villighed til at begå overgreb og deltage i forbrydelser for flertallets vedkommende snarere var motiveret af muligheden for forfremmelse end af ondskab. I artiklen '[Mennesker eller monstre](#)' på [Folkedrab.dk](#) kan eleverne læse mere om de filosofiske og etiske temaer.

Gruppespres, lydighed og ideologi

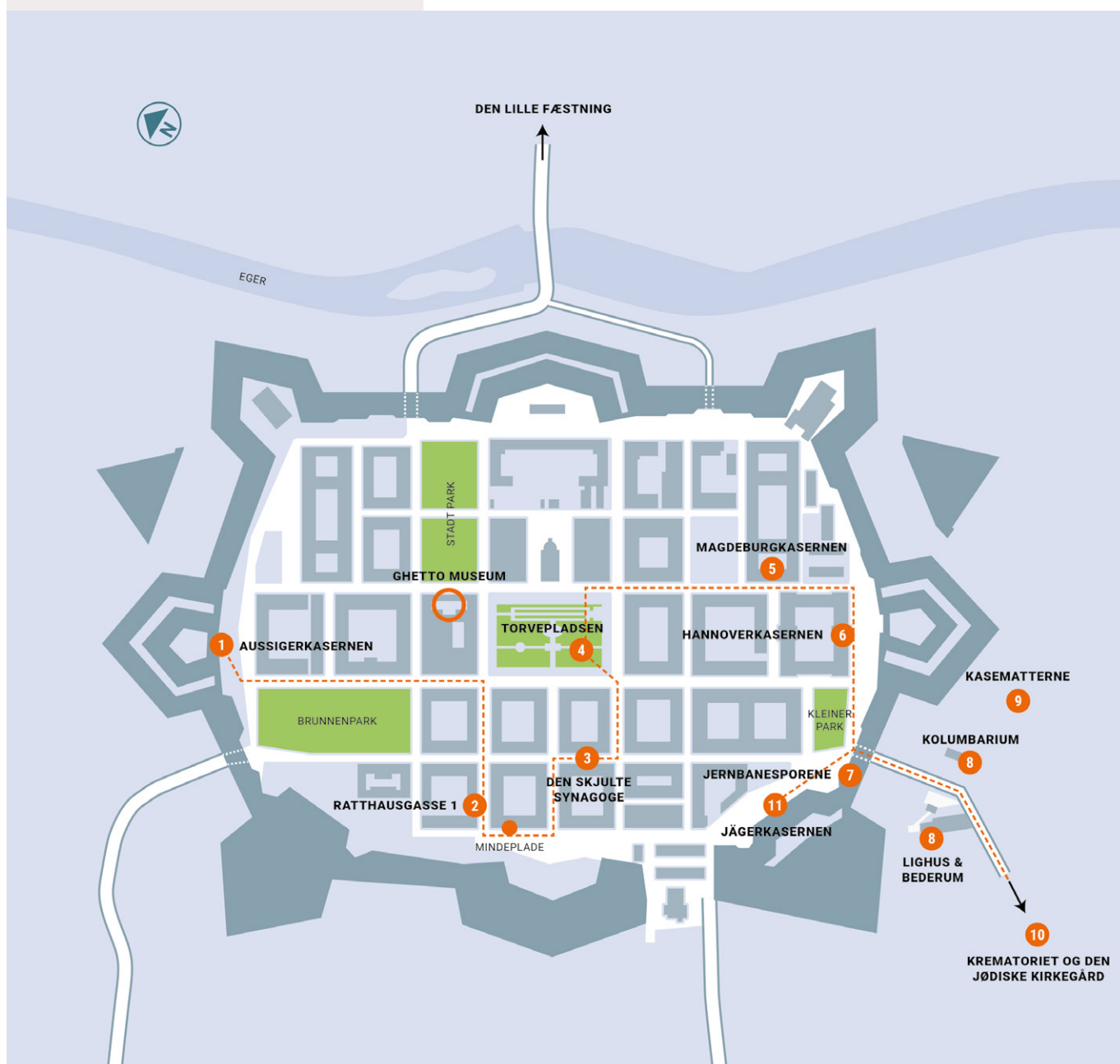
En psykologisk vinkel på et besøg i Theresienstadt kan fx fokusere på offerpsykologi eller gerningsmandsmentalitet eller begge dele. Med et fokus på de overlevende kan I undersøge traumer og måder, som fangerne håndterede deres oplevelser i Theresienstadt på – både i lejren og i livet efter befrielsen. Hvordan gik det de overlevende efter krigen sluttede, og de forlod Theresienstadt? Fik de støtte og hjælp til at bearbejde oplevelserne? I kapitlet '[Eftertiden](#)' i filmen *THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab* kan I bl.a. gå i dybden med kommentarer som denne: »Som min far på et tidspunkt sagde: 'Det er ikke noget, vi glemmer, men noget vi gemmer'.« Med udgangspunkt i erfaringerne fra tavsheden omkring Holocaust, kan I videre beskæftige jer med hvilke behandlingsmetoder, der i dag anvendes i forhold til traumatiserede mennesker. Hvis jeres fokus er gerningsmænd, kan I arbejde med emner som lydighed og gruppespres, der i socialpsykologien er blevet udpeget som de vigtigste årsager til, at nogle mennesker bliver gerningsmænd. I kan også se på kilder, der giver et indblik i nazisternes tilværelse og håndtering af de grusomheder, de var en del af. Læs fx artiklen '[Gruppespres, lydighed og ideologi](#)' på [Folkedrab.dk](#).

Allerede tilrettelagt forløb

Ønsker du som underviser at bruge et allerede udarbejdet forløb, kan du finde inspiration i de to lærervejledninger til filmen *THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab*. I begge vejledninger, til henholdsvis gymnasieskolen og grundskolen, er der sammensatte forløb, som inddrager film, kilder og supplerende materiale. Lærervejledningerne findes på [Folkedrab.dk](#) under [Lærerforum](#) og Materialer til brug i undervisningen.

UNDER BESØGET

Terezín er i dag en lille, tjekkisk by, der stadig er udformet som det fæstningsværk, der blev grundlagt i 1780. Byens overskuelige størrelse gør, at I som besøgende nemt kan finde rundt. Under besøget foreslår vi en byvandring, der angiver, sammen med kortet, en rute rundt i byen, hvor I stopper ved udvalgte steder med betydning for de danske jøders fangenskab. Gå turen med dine elever, eller send dem afsted på egen hånd med denne guide i hånden.

Hvor lang tid tager byvandringen?

Byvandringen tager ca. 5 timer, og hvert stop på ruten er angivet med det antal minutter, I skal bruge. Planlæg derudover også en times besøg på Ghetto Museum før eller efter byvandringen. Afsæt minimum 6 timer i alt. Hvis I også vil besøge Den Lille Fæstning, bør I afsætte mindst 2 timer yderligere.

Elevopgave: På sporet af Theresienstadt i Terezín

Forbered eleverne på, at de undervejs på byvandringen skal lede efter spor fra Theresienstadt i nutidens Terezín. De skal fotografere de steder, hvor levn fra lejrperioden stadig er synlige (fx bygningerne, jernbanespor, inskriptioner, museums-genstande mv). Når I er tilbage i klassen, udvælger eleverne et antal fotos og laver en præsentation: Hvad viser billedet? Hvordan kan eleven se, at her er der tale om et levn fra lejrperioden? Hvad var betydningen/funktionen af dette sted/denne genstand? Hvad var elevens egne tanker på stedet?

BYVANDRING: THERESIENSTADT I DE DANSKE FANGERS FODSPOR

Med denne guide kan I følge i fodsporene på de danske fanger, fra de ankom i Theresienstadt i efteråret 1943, til de blev hentet af De Hvide Busser i april 1945. På turen gennem byen præsenteres I for det Theresienstadt, som mødte de danske fanger: I ser, hvor de boede, I hører om deres tanker og bekymringer, om manglen på mad, hvordan selvstyret fungerede, om deres frygt for transporterne og om dem der døde.

Byvandringen er tilrettelagt, så du kan guide dine elever rundt, også selvom det er første gang, du selv besøger byen. Hvert stop på ruten er indtegnet på kortet og følges af en beskrivelse af stedets betydning samt flere kilder med personlige fortællinger eller illustrationer. Navnene på rutens forskellige stop er angivet med både de betegnelser, som blev brugt under krigen – dvs. nazisternes navne for bygninger og steder – og med deres nutidige adresse på tjekkisk.

Hver gang I når et nyt sted, gennemgår du fakta, og efterfølgende kan du læse de skriftlige kilder højt for eleverne eller bede dem læse højt for hinanden på skift. De enkelte stop beskriver et aspekt af livet som fange i lejren (ankomst, boligforhold, sult, transport mv.). Sidst tager I en fælles diskussion af arbejdsspørgsmålene.

Besøg på Ghetto Museum

Eleverne bør som supplement til byvandringen besøge Ghetto Museum (Muzeum Ghetta), der ligger tæt på torvepladsen. Museet huser en meget seværdig udstilling om lejren og forholdene for fangerne og giver et godt udgangspunkt for at kunne begribe stedets historie. Udstillingen sætter fokus på børnene i Theresienstadt og fortæller via tegninger om dagligdagen, om savnet efter livet før krigen og om håbet for fremtiden.

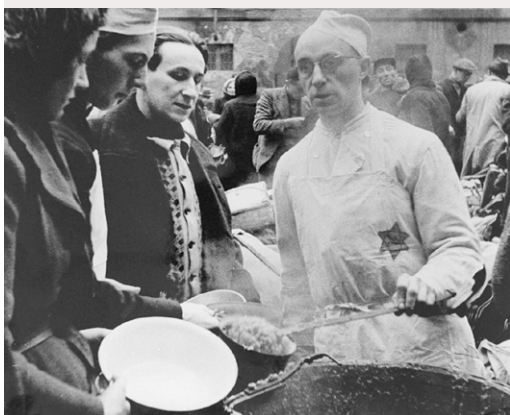

Et besøg på Ghetto Museum før eller efter rundturen vil øge elevernes forståelse af stedets historie. Afsæt omkring 1 time til besøget.

God tur!

Alle fanger i Theresienstadt skulle bære den gule jødestjerne synligt uden på tøjet.

Efter flere dages udmattende rejse i kreaturvogne fik fangerne deres første madration.

Ved ankomsten til Theresienstadt skulle alle fanger gennem 'schleusen', hvor de fik frataget alle ejendele af værdi, fik et fangenummer og en jødestjerne til at sætte på tøjet.

STOP 1

AUSSIGERKASERNEN – SLUSEN TIL THERESIENSTADT (MIDT PÅ AKADEMICKÁ)

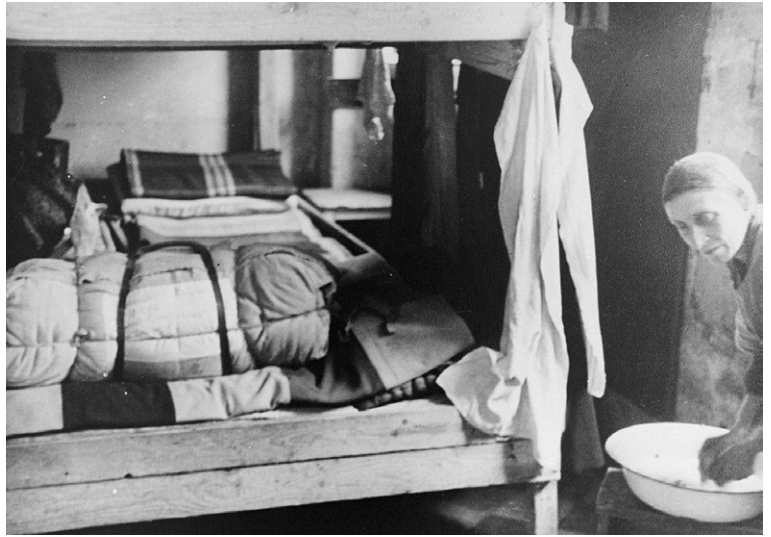
Jeres byvandring begynder i den nordlige ende af byen. I står foran den tidligere Aussigerkaserne, som i 1943 fungerede som *schleuse*, altså slusen til Theresienstadt. De 471 fanger fra Danmark ankom med fire transportere fra Danmark i efteråret 1943. De ankom til en overfyldt lejr med omkring 45.000 andre fanger på et område beregnet til ca. 5000. Aussigerkaseren, som I står foran, var den første bygning, de blev ført til efter ankomsten.

Fakta:

- Schleuse kan oversættes til kanal eller sluse. Aussigerkaseren var slusen mellem livet udenfor og livet som fange i Theresienstadt.
- I schleusen blev fangerne frataget alle de værdigenstande, de havde med sig: penge, fyldepenne, slipsenåle, manchetknapper, smykker og selv vielsesringe eller andet af værdi. De så aldrig deres ejendele igen. 'At schleuse' blev sidenhen et begreb, fangerne i lejren brugte, når de talte om at stjæle fra tyskerne eller på ulovlig vis skaffe sig fx mad eller ting, som de ellers ikke var berettiget til.
- Dernæst blev fangerne registreret, fik et fangenummer, fik udleveret en jødestjerne til at sætte på tøjet, og til sidst blev de anvist et sted at bo.
- De 471 fanger ankom til en lejr, der i forvejen husede omkring 45.000 fanger fra lande som Tjekkoslaviet, Tyskland, Østrig og Holland.

De danske fanger var indkvarteret forskellige steder i byen. Mænd og kvinder skulle bo adskilt og alle over 14 år blev sat i arbejde.

VI VAR I THERESIENSTADT

Max Friediger var overrabbiner for den jødiske menighed i Danmark og 59 år gammel, da han blev deporteret til Theresienstadt. Efter næsten tre dages transport i kreaturvogne fortæller han følgende om ankomsten til lejren:

”Kl. 9 om aftenen – tirsdag d. 5. oktober – standsede toget. Vi var i Theresienstadt. Vore vogne åbnedes. Toget holdt foran en stor bygning – en kaserne. Ved hver vogn stod en tjekkisk gendarm. Lidt længere borte stod nogle SS-officerer, der med skarpt blik mønstrede hver eneste af os, der af jødiske fanger blev hjulpet ud af vognen. Den døde mand, vi havde med os, blev lagt på en trillebør og kørt bort, den sindssyge kvinde blev af fire håndfaste mænd løftet ud af vognen, og mens hendes skrig skar gennem luften og uhyggestemningen nåede højdepunktet, forsvandt man med hende bag kasernens mure. Den døende kvinde blev lagt på en bære, og vi andre blev ’udvagoneret’ og på lastvogne kørt gennem den mørklagte by til Aussigerkasernen.”

Uddrag fra 'Theresienstadt' af Max Friediger, s. 32

Personalausweis

Ved ankomsten i Theresienstadt fik alle fanger udleveret et identifikationskort, hvor navn, fødselsår og andre data fremgik. I overensstemmelse med nazisternes raceideologiske tankegang beskriver kortet fysiske karakteristika, fx hvordan næsen så ud, og om tænderne var velholdte.

'WEITERGEHEN, WEITERGEHEN, VERDAMMTE JUDEN!'

Jytte var 7 år i 1943. Hendes familie blev skilt ad under flugten fra jødeforfølgelserne i Danmark. Mens hendes far og bror nåede sikkert til Sverige, blev hun og hendes mor fanget og deporteret fra Danmark til Theresienstadt. Jytte fortæller om ankomsten til lejren:

“Weitergehen, weitergehen, verdammte Juden!” Under disse råb blev vi gennet ind i en by. Jeg så nogle høje bygninger, hvor der engang havde været mange vinduer. Nu var de fleste af disse dækket med træplanker. Bygningerne var mørkegrå, og pudset var skallet af mange steder. Det var uhyggelige bygninger, og jeg tænkte, at dér kunne der vel ikke bo nogen. Jeg så også nogle lave, gule bygninger, og de så venlige ud, men der var også træplanker for vinduerne af dem. Så kom vi forbi nogle lave, grå huse, hvor der imidlertid ikke var planker for vinduesåbningerne, men hvor nogle af ruderne var dækket af brunt klisterpapir, nogle af laset, hullet stof. Nogle steder var der slet ikke ruder i, så min mor og jeg kiggede ind ad dem. Inde bagved kunne vi skimte tøj, der hang på væggen og på nogle mærkelige træstolper. ‘Hvad er dog det her’, spurgte min mor ud i luften. ‘Hvor er vi dog havnet?’”

Uddrag fra 'Min rejse tilbage' af Jytte Bornstein, s. 58.

Ankomst

(tegnet i lejren af Charlotta Burešová)

Kuffertter på Ghetto Museum

SELV BILLEDER AF KONGEFAMILIEN BLEV KONFISKERET

Poul på 7 år blev deporteret med sin far fra Danmark til Theresienstadt. Her fortæller han om ankomsten og indslusningen i lejren:

"Herefter skulle vi gå hen til en bygning, som blev kaldt 'slusen' (...) Inde bag dørråbningen var der opstillet flere små borde langs den ene væg. Bag hvert bord sad der to tyske officerer. Ved det første bord skulle vi registreres. Jeg fik fangenummer XXV-3-90. Ved det næste bord skulle vi aflevere alle vore værdigenstande, smykker, vielsesringe og penge. Ved det tredje bord skulle vi aflevere alle øvrige ejendele. Man fik kun lov til at beholde et par sko og enkelte klædningsstykker. Når man købte erstatningskaffe af firmaet 'Ricks' i København, lå der billeder af kongefamilien i pakken. Jeg havde sådan nogle billeder i lommen, og de blev konfiskeret. Det blev jeg meget ked af. Vi fik også udleveret en gul Davidstjerne eller 'jødestjerne', som den blev kaldt. Vi skulle sørge for, at den blev syet på tøjet. Da alle var kommet ud af bygningen igen, stod vi i lang tid og frøs, indtil det behagede de tyske fangevogtere at fortælle os, hvor vi skulle hen. Nu blev kvinder med børn stillet op i en række og mænd i en anden række. Alle fik udleveret en kasserolle og en ske, som vi skulle passe på."

*Uddrag fra 'Poul Brandts barndomserindringer fra Theresienstadt',
Folkedrab.dk*

Arbejdsspørgsmål

1. Hvilken funktion tjente det at fratage fangernes deres ejendele, give dem et transportnummer og tvinge dem til at bære den gule "jødestjerne"?
2. Hvorfor noterede nazisterne oplysninger om fangernes næse, mund og tænder?
3. Overvej Jyttes mors udbrud 'Hvad er dog det her? Hvor er vi dog havnet?'. Hvad fortæller udsagnet om, hvad de danske fanger på forhånd vidste om det sted, de blev deporteret til?

STOP 2

RATHAUSGASSE 1 – BOLIGFORHOLD OG LIVET SOM FANGE (B. NEMCOVÉ 35)

De danske fanger blev indkvarteret i barakker, på lofter, på kaserner og i huse rundt omkring i byen. I står foran et af de huse, hvor nogle af de danske familier boede i en periode af deres fangenskab. Dette stop handler om boligerne for fangerne og den chokerende virkelighed, der mødte de nyankomne fanger fra Danmark.

Fakta:

- Efter schleusen blev de danske fanger anvist boliger i barakker eller huse rundt omkring i lejren. Som hovedregel var boligerne dårligt vedligeholdt og rummede få eller ingen sanitære installationer. Vandforsyningen var elendig, vandet var sundhedsfarligt og ganske få kaserner og huse i lejren havde indlagt el eller gas. Barakkerne husede mellem 100 og 400 mennesker i store fælles beboelsesrum.
- Om natten skulle fangerne sove i fire-fem etages køjesenge. De havde alle deres ejendele hængende omkring sig, og tørresnore var udsprejdet på kryds og tværs mellem sengene. Fangerne frøs på grund af den dårlige isolation, og de mange mennesker i samme rum betød, at utøj som væggelus og fladlus var meget udbredt.
- Mænd og kvinder boede sjældent sammen, og det betød, at ægtepar og familier typisk blev adskilt. Reglen var, at mødre kun måtte have et enkelt barn boende hos sig, så i de familier, hvor der var mere end et barn, måtte de ældste bo på de såkaldte Heims, altså børne- og ungdomshjem. Flere af de danske familier stod i den situation.
- Adskillelsen og de overbefolkede forhold forhindrede privatliv, og der opstod uundgåeligt konflikter mellem de mange mennesker, som var tvunget til at bo så tæt sammen. At fangerne talte mange forskellige sprog, gjorde det kun sværere at håndtere konflikterne.
- Hverdagen som fange i Theresienstadt bestod for de voksne vedkommende af arbejde (alle mellem 14 og 60 år skulle arbejde). Undervisning var forbudt, men i hemmelighed blev skolegang for børnene alligevel organiseret og maskeret som fritidsaktiviteter.

Flere af de danske familier blev indkvarteret i Rathausgasse 1. Billedet er taget i 1948 af en tidligere fange, som vendte tilbage og genså Theresienstadt få år efter krigen.

- Sult blev hurtigt en konstant udfordring for alle fangerne. Som udgangspunkt var maden knap og ernæringsfattig. Sult medførte hurtigt underernæring for både børn og voksne, og med den mangelfulde ernæring fulgte sygdomme. De første, der døde, var dem, der i forvejen var svækkede eller de ældre, som enten bukkede under af sult, sygdom eller chok. Men dernæst døde mange fanger af sygdomme, fordi adgangen til medicin i lejren var meget begrænset.
- Det stod hurtigt klart for de danske fanger, at Theresienstadt var en transitlejr, altså en gennemgangslejr, hvor jøder blev holdt indespærret, indtil de blev sendt østpå. Rygterne om massedrab var også nået både Danmark og Theresienstadt, og alle fangerne forstod, at det, trods de barske forhold i Theresienstadt, ikke var ønskværdigt at blive sendt videre.

DER VAR FULDT AF LUS OG LOPPER

Rachel, der var 16 år i 1943, fortæller her om et af de steder, hvor hun og hendes familie blev indkvarteret efter ankomsten fra Danmark:

”Vi kom til at bo i bygninger, som var store kaserner med store sovesale. Der var man i tre ugers tid, indtil tyskerne fandt ud af, hvor de skulle gøre af os. Vi blev placeret på et loft på en af kasernerne, og der lå vi på hylder på noget halm, og der var fuldt af lus og lopper. Jeg blev så forbit. Jeg havde store, væskende sår på mine ben, og jeg kunne ikke have strømper på, fordi alting hang fast. Også på mine arme og håndled. Og der var vanvittigt koldt (...)”

Citat fra dokumentarfilmen 'THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab', Folkedrab.dk

Køjeseng (Beno Brössler, 1890-1943.
Kunstneren døde i Theresienstadt)

Tidlig aften i køjesenge
(tegnet i lejren af Zdenka Eismannová,
1987-1943. Formodentlig myrdet i
Auschwitz).

At fangerne i lejren boede så tæt, gjorde det umuligt at opretholde et familie- eller privatliv. Manglen på mad, angsten for fremtiden, og at fangerne ikke talte samme sprog, var årsag til mange konflikter.

Illustration fra *Min rejse tilbage*
af Jytte Bornstein, s. 93.

JYTTE FORTÆLLER OM VESTBARAKKERNE

Jytte, der som 7-årig blev deporteret til i Theresienstadt med sin mor, fortæller om Vestbarakkerne, hvor de boede i starten af deres fangenskab:

”I køjesengene var der ‘sækkelærreds’ madrasser, lavet af brunt, sammenpresset papir. Indeni var stoppet halm, der gjorde madrassen bulet og meget ujævn. Den beskidte madras lugtede af støv og var fyldt med lopper og væggelus, og tæppet vi havde fået til at dække os med var snavset og stift af skidt. (...) Vores toiletforhold i barakken bestod af et stort latrin. (...) Der stank hæsligt derinde. Og der var møgbeskidt. Det var almindeligt at have diarré eller dysenteri, enten som følge af den mangelfulde kost vi fik eller som følge af smitsomme sygdomme. Så det var ikke altid, man nåede at få sat sig på latrinbrættet, før afføringen løb. (...) På latrinet sad man på et smalt uhøvlet bræt og forrettede sin nødtørft ned i et stort, meget dybt bassin. Med jævne mellemrum kastede de fanger, der havde ‘latrintjeneste’, klor ud over det brune, stinkende indhold i bassinet af hensyn til smittefaren. Klorpulveret stod inden for døren i en sort metalspand. Det var bedst at gå på latrinet, når der lige var blevet strøet klor ud over bassinets bløde, gyngende indhold. (...) Men selvom man brugte klor, blev fangerne alligevel smittet, bl.a. fordi der ikke fandtes toiletpapir. Det var almindeligt at bruge fingrene til at tørre sig med, så derfor var væggene og latrinbrættet smurt til med striber af afføring i en fingers bredde. Det var vanskeligt at finde et rent sted at holde fast, når man sad på brættet. Og det var nødvendigt for mig at have et sted at holde fast, for mine fødder kunne ikke nå gulvet, når jeg sad på latrinbrættet”

Uddrag fra 'Min rejse tilbage' af Jytte Bornstein, s. 88-92

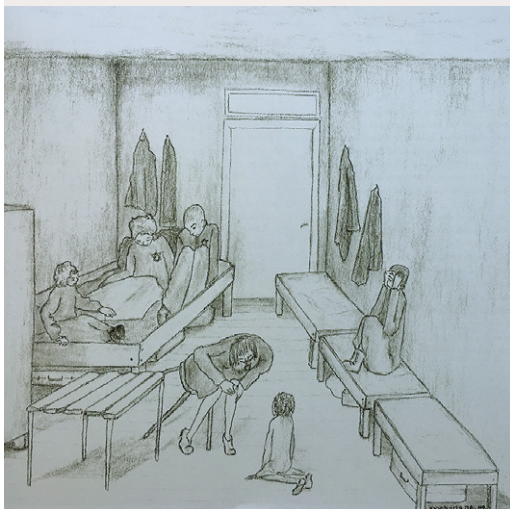

Illustration fra *Min rejse tilbage* af Jytte Bornstein, s. 95.

Arbejdsspørgsmål

1. Hvad er jeres indtryk af fangernes boligforhold og levevilkår?
2. Hvad var formålet med at holde familier adskilt, når de kom til Theresienstadt? Hvad, tror I, det betød for familierne, at de ikke kunne bo sammen?
3. Hvad kan være grunden til, at det var forbudt at undervise børnene i lejren?
4. Hvilke tanker gør I jer om at være barn et sted som Theresienstadt? Overvej fx Jyttes mors udsagn om, at hun ikke kunne love altid at være der.

Mindepladen for de danske fanger i Theresienstadt hænger på gaden Dukelských hrdinů lige rundt om hjørnet fra Rathausgasse 1.

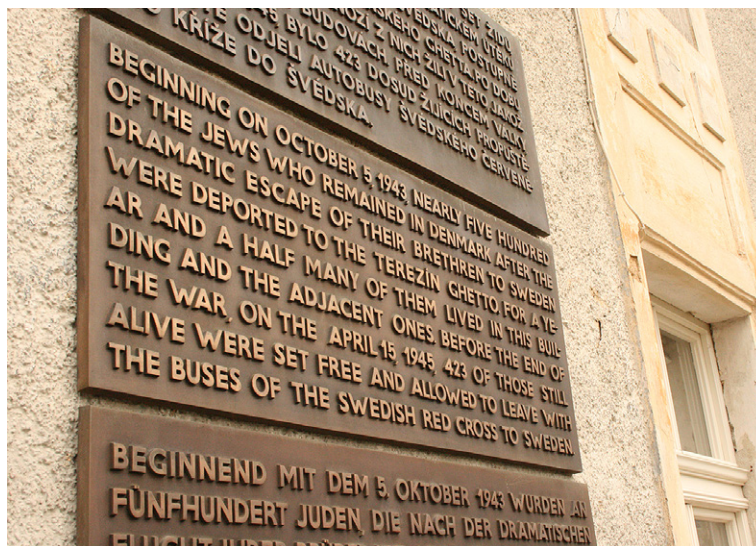

“DA VI FØRST TRÅDTE IND I VÆRELSET, VAR JEG VED AT KASTE OP..”

I 1944 blev Jytte, hendes mor og hendes tante flyttet til Rathausgasse 1. De blev anvist et lille værelse, hvor der også boede en anden dansk familie. Jytte fortæller om det nye sted:

”I rummet var vi fordelt således, at min mor, min tante og jeg havde vore brikke langs den ene væg, mens den anden familie havde én stor seng på den modsatte side. Foruden sengene stod der et lille hvidmallet tremmebord og et lille skab. (...) Der var lige så mange væggelus og lopper i denne bolig, som der havde været de andre steder, hvor vi havde boet. I vores nye værelse var der fede, brune, indtørrede streger efter maste væggelus på væggene, og der lugtede afskyeligt. Da vi første gang trådte ind i værelset, var jeg ved at kaste op ved at se alt det størknede blod, der var smurt op og ned af tapetet. Jeg var bange for at komme til at røre ved stregerne, fordi jeg forestillede mig, at de måtte være lige så farlige at røre ved som afføringsstriberne på latrinet i barakken, og at jeg kunne risikere at blive smittet med gulsot igen. Siden jeg havde været syg, mindede min mor mig dagligt om, at jeg skulle huske at se mig i øjnene, for at se, om det hvide var blevet gult. Og så sagde hun i samme åndedrag, at hun ikke kunne love mig, at hun altid ville være hos mig, så jeg skulle sørge for selv at se efter. Jeg vidste godt, at hun på den måde sagde til mig, at hun måske ville blive sendt i transport eller dø fra mig, og så holdt jeg vejret, mens mit hjerte hamrede af sted. Men langsomt turde jeg trække vejret igen, for hun var der jo lige nu”

Uddrag fra *'Min rejse tilbage'* af Jytte Bornstein, s. 106

Indgang til den skjulte synagoge og den rekonstruerede lejlighed på Dlouhá Street 17.

Lille lejlighed oven på synagogen med rekonstruktion af fangernes boligforhold.

Fangerne i Theresienstadt praktiserede deres religion i det skjulte.

STOP 3

DEN SKJULTE SYNAGOGUE – TROENS BETYDNING I THERESIENSTADT (DLOUHÁ 17)

Næste stop på ruten er den skjulte synagoge, som fangerne indrettede og benyttede til at holde gudstjenester. På samme adresse kan I besøge en rekonstruktion af, hvordan en lejlighed for fanger kan have set ud. Synagogen og lejligheden er en del af museets samlede udstilling, så jeres adgangsbilletter gælder også her. Bemærk, at porten ind til gården som regel er aflåst, men ring på klokken, så bliver I lukket ind af portieren.

Fakta:

- Formelt set var det forbudt at praktisere religion i lejren, men fangerne etablerede alligevel forskellige synagoger og bederum rundt omkring i byen. Nazisterne så i vid udstrækning igennem fingrene med, at fangerne i hemmelighed forsøgte at skabe rammer for religionsudøvelse.
- Denne synagoge blev indrettet af fanger under Theresienstadts tid som kz-lejr. Bederummet er dekoreret med malerier og citater fra Torahan. Synagogen blev først opdaget og inddraget som del af museets udstilling i starten af 1990'erne. Rummet blev beskadiget under et voldsomt regnvejr i 2002, som efterlod det mest af byen oversvømmet. I rummet kan I se, hvor højt vandet har stået.
- Det var nazisternes raceregler, der definerede, hvem der skulle regnes som jøder. Konsekvensen var, at der var en del fanger, der faktisk ikke bekendte sig til jødedommen, men derimod kristendommen. I oktober 1943, hvor de danske fanger ankom til Theresienstadt, var der ca. 9% kristne fanger, og 6% af fangerne tilhørte slet ikke noget trossamfund. Også i gruppen af fanger fra Danmark var der en del ikke-troende. For nazisterne var den enkelte fanges religiøse overbevisning uden betydning. Ifølge racereglerne var det den racemæssig afstamning, der afgjorde om vedkommende var jøde eller ej.
- Lejligheden over synagogen er en rekonstruktion af en lille lejlighed, som under lejrtiden blev brugt til at huse et mindre antal fanger. Disse boliger blev kaldt *skabe* og blev brugt som nødboliger, når der var ekstra mange fanger i lejren. Lejligheden er atypisk for boligforholdene i Theresienstadt, fordi kun få mennesker boede sammen. Selvom pladsen var trang, havde de fanger, der boede her, en smule privatliv set i forhold til de øvrige fanger i Theresienstadt, der boede i tæt befolkede barakker og på lofter.

EN AF PIGERNE GIK MED KORS OM HALSEN

Rachel på 16 år flyttede fra sin familie i Vestbarrakkerne og ind på det Jugendheim (ungdomshjem) for piger, der lå på torvet. Rachel fortæller om sine oplevelser på ungdomshjemmet:

”Jeg var den eneste dansker. Det var tyskere, østrigere og en enkelt tjekke. Det var mest tyskere. De tyske piger var meget splittede. Nogle af dem vidste slet ikke, at de havde jødiske aner. En af pigerne gik med kors om halsen”

Citat fra Dokumentarfilmen 'THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab', Folkedrab.dk

RELIGION I THERESIENSTADT

Elias Levin var en voksen mand på 34 år, da han ankom til Theresienstadt. Her fortæller han om udfordringerne ved at praktisere religion i Theresienstadt:

”Af frygt for at komme for sent måtte jeg løbe til arbejde, og jeg kunne ikke nå at bede min morgenbøn. Min far var bekymret for, at jeg helt skulle glemme bønnen, så jeg lovede ham at sige den, når jeg kom hjem, hvilket jeg holdt. Men det var så meget imod hans ønske, at jeg først kunne lægge tefillin (bederemme) og sige de ekstra fem salmer af Tehilim (Davids salmer), når jeg kom fra arbejde”

Uddrag fra 'Mine erindringer om mit ophold i Theresienstadt' af Elias Levin, s. 32

Religiøs ceremoni (tegnet i lejren af Leo Haas)

Arbejdsspørgsmål

1. Rachel fortæller, at nogle af pigerne ikke vidste, at de havde jødiske aner. I nazisternes øjne var en person stadig jøde, selvom vedkommende var døbt og altid havde levet som fx kristen eller katolik. Hvad baserede nazisterne denne forståelse på?
2. Hvordan adskiller nazisternes race-teori sig fra, hvordan man i dag forstår spørgsmål om identitet, religion og race?
3. Overvej religionens betydning for fangerne i Theresienstadt. Hvis livet som fange først og fremmest handlede om at overleve, hvorfor brugte de så kræfter på at bede og etablere en synagoge i hemmelighed?

STOP 4

TORVEPLADSEN – CENTRUM I THERESIENSTADT

I er nu nået til torvet i centrum af byen og står midt på pladsen, så I har overblik i alle retninger. I lejrperioden havde torvet en central betydning, og de mange bygninger fortæller om driften af Theresienstadt. Torvet spillede en central rolle i forbindelse med Røde Kors-besøget i 1944.

Fakta:

- Bygningen på billedet nedenfor, som i dag er rådhus, fungerede under krigen som bank. I rådhusalen blev der også afholdt koncerter.
- Kirken lå der også i lejrperioden, men var lukket for fangerne, også for fanger af kristen tro.
- Bygningen til højre for kirken var et Jugendheim, et ungdomshjem, for piger i alderen 8 til 16 år, som var i lejren uden forældre, eller som ikke kunne bo med familien på grund af reglen om, at mødre kun måtte have et barn hos sig. Børn under 14 år blev i det skjulte undervist i bygningen.
- Hjørnebygningen (hvor der i dag ligger et lille supermarked) fungerede som en café, hvor der blev spillet musik og serveret erstatningskaffe. Man kunne købe retten til at sidde ned i to timer ad gangen. Der var hyppig udskiftning af musikerne i cafeen, fordi de blev sendt i transport til Auschwitz.

Torvepladsen er stadig centrum i Terezín i dag.

Indgangen til Rachels Jugendheim. Piger og unge kvinder, som ikke boede med deres familier, boede sammen i et Jugendheim. Børn under 14 år blev passet om dagen, mens alle over 14 år blev sat i arbejde.

Kaffehus (tegnet i lejren af Leo Haas)

- Propaganda spillede en central rolle i lejren og nåede sit højdepunkt i juni 1944, hvor repræsentanter fra Internationalt Røde Kors og den danske centraladministration fik lov at besøge lejren og besigtige forholdene for fangerne. Forud for besøget undergik lejren en forskønnelsesproces: Huse blev malet, veje ryddet, der blev plantet blomster og åbnet butikker, og tusindvis af fanger blev sendt til Auschwitz for at undgå, at lejren virkede overbefolket. Selve torvepladsen, der indtil da havde været domineret af et stort latrin, blev omdannet til en park med musikpavillon. På selve dagen for besøget, den 23. juni 1944, var ruten gennem byen nøje planlagt, og inkluderede børn der spiste mad og legede i gaderne, samt møder med udvalgte fanger. Alle havde fået strenge instrukser om ikke at udtale sig negativt.

”VI HANKEDE OP I HINANDEN...”

Rachel på 16 år blev deporteret med sin familie fra Danmark. Her fortæller hun om, hvordan det var at bo på et ungdomshjem, Jugendheim, i Theresienstadt:

”Jeg fik at vide, at der var et Jugendheim, et ungdomshjem. Der boede bare unge piger. Der fik jeg en plads på et værelse, hvor vi boede 20 piger. Vi lå seks piger oven på hinanden. To og to i tre etager. Vi hankede op i hinanden. Jeg lå sammen med en pige, der hed Gertrud, så der fik jeg det lidt bedre.”

Citat fra Dokumentarfilmen 'THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab', Folkedrab.dk

Som led i forskønnelsesprocessen blev en musikpavillon opført på torvepladsen, hvor fangerne opførte koncerter for hinanden.

Arbejdsspørgsmål

1. Hvorfor var det nødvendigt for pigerne på Rachels Jugendheim at hanke op i hinanden?
2. Den store kirke på torvet var lukket i lejrperioden, også for kristne fanger. Hvorfor forbød nazisterne kristne fanger adgang til kirken?
3. Hvad tænker I om forskønnelsen af lejren i forbindelse med Røde Kors besøget? Hvad er forklaringen på, at nazisterne forsøgte at fremstille Theresienstadt som en mønsterlejr?

”VI FIK ALDRIG LOV TIL AT LEGE MED DET MERE...”

Birgit var 5 år, da hun var fange i Theresienstadt. Her fortæller hun om forskønnelsen af lejren og om, hvordan torvet blev forvandlet.

”Der blev sat en platform – hvor et orkester skulle sidde og spille. Der blev plantet tusinder af roser på det, der hedder Rådhuspladsen. (...) Man tømmer forretningerne og sætter smukt tøj i dem. Smokinger og kjoler. Vi fik lejrpenge og en bankbog. Til lejligheden var der indkøbt legetøj til os børn. En utrolig oplevelse. Der blev lavet et udendørs brusebad. En sandkasse, et legehus – hvor der var trægyngestole og trælegetøj. Det var splintrende nyt. Og da kommissionen var rejst, blev det låst inde, og vi fik aldrig lov til at lege med det mere.”

Citat fra Dokumentarfilmen 'THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab', Folkedrab.dk

Magdeburgkaserne, der i lejrtiltiden fungerede som ældsterådets kontor, er i dag indrettet til museum.

Eksempler på ældsterådets opgaver

- Lave lister over fanger, der skulle sendes i transport
- Fordele og anviser arbejdsopgaver til fanger
- Opbevare og fordele fødevarer
- Sikre adgang til vand
- Vedligeholde bygninger og opføre nybyggeri
- Stå for brandmyndighed
- Vedligeholde latriner og badefaciliteter

STOP 5

MAGDEBURGKASERNEN – DET JØDISKE SELVSTYRE OG PROPAGANDAFILMEN (TYRŠOVA 204)

I er nu nået til Magdeburgkaserne, der var hjemsted for lejrens jødiske selvstyre. I dag er hele 1. sal indrettet som museum, hvor I bl.a. kan se en rekonstrueret sovebarak samt en udstilling med kunst, musik, litteratur og teater produceret i Theresienstadt. Jeres billetter giver adgang til museet. Se også udstillingen i gårdhaven, som handler om propaganda og viser uddrag af den propagandafilm, nazisterne optog i Theresienstadt i 1944.

Fakta:

- Ældsterådet, som var Theresienstadts jødiske selvadministration, havde til huse i Magdeburgkaserne. Ud over kontorer var der også lejligheder, hvor medlemmerne af administrationen boede.
- Ældsterådet ledede Theresienstadt i det daglige og var etableret af nazisterne for at give indtryk af, at lejren og livet for fangerne var styret af jøderne selv. I virkeligheden var rådet forpligtet til at adlyde ordrer fra SS-kommandanten. SS gav daglige ordrer om lejrens drift til ældsterådet, og rådet kommunikerede dem videre til fangerne via skriftlige beskeder og opslag. Ældsterådet bestod af en såkaldt jødeældste samt lederne af en række administrative enheder. Det var bl.a. rådets opgave at registrere og holde styr på fangerne i lejren og beslutte, hvem der skulle udføre hvilke opgaver i det daglige. Dertil skulle rådet løse interne problemer, sørge for at madkuponer og madrationer blev fordelt, samt at børn, syge og gamle blev passet. Det var også ældsterådet, der skulle udfærdige lister og sætte navne på, hvem der skulle i transport, dvs. sendes til Auschwitz og andre udryddelseslejre.
- Ældsterådet var også inddraget i Røde Kors-besøget i 1944, og nogle af medlemmerne mødtes med kommissionen. De havde ligesom de øvrige fanger fået strenge instrukser om udelukkende at fortælle positive ting om livet i Theresienstadt.
- Efter Røde kors-besøget optog nazisterne en propagandafilm, hvor Theresienstadt blev foreviget i de kulisser, som lejren var blevet omdannet til. Da optagelserne var færdige i efteråret 1944, blev størstedelen af de medvirkende deporteret til Auschwitz, hvor de fleste blev myrdet i gaskamrene.

Rekonstruktion af en sovebarak i Magdeburgkasernen.

Adgang til propagandaudstillingen går via Magdeburgkasernens gårdhave. Udstillingen viser uddrag fra propagandafilmen og er indrettet, så eleverne selv kan undersøge forskellige aspekter af propagandaens formål og virkemidler.

Arbejdsspørgsmål

1. Fangerne i ældsterådet havde stor betydning for de øvrige fangers liv. De skulle forvalte de ordrer og regler, som nazisterne udstak. Positionen indebærer nogle fordele som fx. bedre boliger, undtagelser fra transporter mv. Med ansvaret for ledelsen af lejren fulgte også en række dilemmaer. Diskutér, hvilken situation medlemmerne af ældsterådet har stået i.
2. Diskutér propagandaens funktion i Theresienstadt. Hvorfor brugte nazisternes så mange kræfter på at forskønne lejren? Hvad var hensigten med propagandafilmen?
3. De fleste fotos, der findes fra lejrrperioden, er taget af nazisterne til propagandaformål. Hvad er billedernes historiske værdi? Kan de fortælle noget om, hvordan vilkårene for fangerne egentlig var?

Den tidligere Hannoverkaserne er ikke restaureret siden krigen og er i dag i dårlig forfatning.

Fangerne fik udleveret madkuponer og måtte flere gange om dagen stå i lange køer ved et af lejrens køkkener for at få mad.

STOP 6

HANNOVERKASERNEN – MAD OG SULT I THERESIENSTADT

Hannoverkasernen ligger rundt om hjørnet fra Magdeburgkasernen. Hvis porten er åben, kan I gå ind i kasernegården, men det er ikke sikkert at gå ind i selve bygningen. Hannoverkasernen er ikke restaureret siden krigen, og der er ingen adgang i bygningerne på grund af fare for nedstyrtning.

Fakta:

- I lejrtiden blev Hannoverkasernen primært brugt som beboelse for arbejdsduelige mænd, men bygningen husede også et af lejrens køkkener. Sult og adgangen til mad var en konstant udfordring for fangerne. Som udgangspunkt var maden dårlig, ernæringsfattig – og der var ikke ret meget af den.
- I køkkenet i Hannoverkasernen fik fangerne udleveret brød med dages mellemrum. Nogle dage var der suppe, andre gange en slags grød.
- Unge fanger, som havde ekstra hårdt arbejde, fik en ekstra madration, som dog langt fra dækkede deres daglige ernæringsbehov.
- Fra foråret 1944 begyndte de danske jøder at modtage fødevarepakker hjemmefra, og det forandrede deres situation markant. Med fødevarepakkerne fik de et supplement til den dårlige lejrmad, og de var pludselig 'rige' og kunne bytte sig til andre ting, de manglede, fx sko, tøj, ekstra tæpper eller lignende.

ALT SMAGTE AF INGENTING

Robert Fischermann var 15 år gammel, da han blev deporteret til Theresienstadt med sin mor og fire søskende. Her fortæller han om madforholdene i lejren:

”Vi havde madkuponer til et dagligt måltid per person. Maden skulle hentes fra en kaserne. Den var både fattig på næringsstoffer og ulækker i smagen. Når vi fik suppe, bestod den ofte af beskidt vand kogt sammen med kartoffelskræller. Andre gange fik vi en melbolle med en ubestemmelig sovs. Alt smagte af ingenting, og jeg spiste det udelukkende, fordi mine instinkter sagde mig, at jeg var nødt til at spise alt, jeg kunne få fat i, for at overleve. Når der blev udleveret mad, udviklede situationen sig ofte til kaos. Alle forsøgte at komme forrest i køen, fordi der ikke altid var mad til de sidste. Vi stod i køen med ske, gaffel og en skål. Vi havde sjældent brug for knive, da der aldrig blev serveret kød. En gang om ugen fik hver gruppe en lille pakke margarine, men kun et halvt brød per person.”

Uddrag fra 'At forstå er ikke at tilgive' af Robert Fischermann, s. 71

SLIK DET OP, DIN SVINEJØDE!

Poul, der var 7 år, da han kom til lejren, fortæller om den mad, fangerne fik:

”Der var få udskækningssteder i lejren. På visse tidspunkter var vi 60.000 fanger, men aldrig under 35.000, så køen var ret lang. Det skulle gå stærkt, så vi fik kun en øse fuld hver i vores kasserolle (...). En gang om ugen fik vi udleveret 500 gram brød til hver person. Den første gang spiste jeg hele brødet på en gang, og det var ikke smart, så jeg lærte hurtigt at dele det i syv lige store dele. En dag, hvor vi stod i kø for at få udleveret vores madration, kom Obersturmführer Haindl ridende på sin hest hen mod os. Han var lejrens mest grufulde og ondskabsfulde mand. Jeg overværede, at en af de ældre fanger, som lige havde fået udleveret sin madration, blev passet op af Haindl. Han red helt hen til den ældre mand og sparkede grinende kasserollen ud af hånden på ham og råbte: ”Slik det op, din svinejøde”

*Uddrag fra 'Poul Brandts barndomserindringer fra Theresienstadt',
Folkedrab.dk*

Alle fanger fik udleveret rationeringskort som dette, når de ankom til lejren.

Når maden skulle udleveres, måtte fangerne selv medbringe gryder eller skåle, der kunne indeholde den.

Arbejdsspørgsmål

1. Hvad fortæller det om nazisternes indstilling til fangerens liv, at de lod dem sulte, når de samtidig brugte dem som arbejdskraft?
2. Hvordan forestiller I jer, at fangerne blev påvirket af sult og konstant mangel på ordentlig mad?
3. Hvad betød fødepakkerne for de danske fanger?

Fangernes ankomst til og afgang fra Theresienstadt foregik med kreaturvogne.

Resterne af jernbanesporene, der kørte fanger til og fra Theresienstadt.

STOP 7

JERNBANESPORENE – AT 'KOMME I TRANSPORT'

I er nu kommet til den del af byen, hvor resterne af togskinneerne befinder sig. Det var her, kreaturvognene stoppede, og fanger fra hele Europa steg ud, når de ankom til lejren. Det var også her fra, at de berygtede og frygtede transporter mod Auschwitz afgik.

Fakta:

- I lejrens første år gik jernbanesporene kun til den nærliggende station i Bohusevice nogle kilometer fra byen, men i 1943 blev skinnerne forlænget, ikke for at gøre jødernes ankomst mere bekvem, men af hensyn til transporten af varer – og fanger – ind og ud af lejren. Det var nemmere, at togene ankom i selve lejren, og nazisterne kunne samtidig holde fangerne ude af de omkringliggende landsbyers synsfelt.
- Forlængelsen effektiviserede processen omkring fangernes ankomst og afgang. Afgange fra lejren foregik med kreaturvogne. Som regel bestod en transport af tusinde mennesker, der blev stuvet sammen og kørt til primært Auschwitz, hvor flertallet blev myrdet ved gasning lige efter ankomsten.

Næstsidste station
(tegnet i lejren af Leo Haas)

- Det var ikke altid, at familier, der havde været fanger i Theresienstadt, blev sendt samlet i transport. I mange tilfælde blev familierne splittet, når transportlisterne blev offentliggjort, så kun den ene ægtefælle og fx børnene blev sendt afsted.
- Børn, der blev sendt i transport, overlevede uhyre sjældent. I modsætning til voksne fanger blev de ikke betragtet som arbejdskraft i Auschwitz, så størstedelen blev sendt direkte i gaskamrene. Af de 10.000 børn, der blev sendt fra Theresienstadt til Auschwitz, overlevede kun ganske få.
- Når fangerne blev sendt i transport, vidste de ikke præcist, hvortil de blev sendt, men som krigen skred frem, nåede rygterne om gaskamre og massedrab også til Theresienstadt, og fangerne havde en klar formodning om, at det ikke var ønskværdigt at blive sendt videre.
- Uden at vide det var de danske fanger undtaget fra at blive sendt i transport. I Danmark havde den tyske rigsbefuldmægtigede Werner Best lavet en aftale med ledelsen i Berlin om, at danskerne skulle forblive i lejren. De danske fanger kendte dog ikke til aftalen, og de var ligesom de andre fanger konstant nervøse for, at deres navne kom på transportlisterne. Men som tiden gik, og ingen danske fanger kom i transport, fik de en fornemmelse af, at de havde en anden status. De danske fanger følte derfor en form for tryghed, som ikke var gældende for de andre nationaliteter.

NÅR DER SKULLE AFGÅ TRANSPORT, VAR THERESIENSTADT SOM EN HEKSEKEDEL

Som 14-årig var Klara Tixell fange i Theresienstadt. Her fortæller hun om transporter:

”En af de ting, ghettos beboere frygtede allermost for, var transporterne. Den, der bare har oplevet én af disse transporter, glemmer det aldrig. Lige før det blev bekendtgjort, at der skulle afgå en transport, herskede der en mærkelig stemning i byen, man vidste alle, hvad der ville komme, men ingen sagde det, alle håbede, at deres anelser ville slå fejl. Men det skete kun alt for sjældent. I samme øjeblik den første meddelelse om en transport var givet, vidste hele byen det. Alle havde travlt. Byen var som en sydende heksekedel. De, der skulle af sted, pakkede, de andre løb rundt til venner og bekendte for at få at vide, hvem der skulle med, og hvem der havde været heldig denne gang. I løbet af en dag skulle de rejsende have pakket og være kommet ind i den kaserne, hvor de alle samledes.”

Uddrag fra 'Klara Tixells beretning om danske børn i Theresienstadt', Folkedrab.dk

Efterladt bagage (ukendt kunstner)

DA HUN KOM ALENE TILBAGE, VAR HUN ASKEGRÅ I ANSIGTET

Lily og Karl Lustig var tjekkiske fanger fra Prag, der i lejren var naboer til 7-årige Jytte og hendes mor fra Danmark. Familien Lustigs to voksne børn var allerede blevet sendt i transport, da beskeden kom om, at Karl skulle afsted. Her fortæller Jytte om den dag, da Karl skulle afsted:

"Få dage efter (...) fik Karl Lustig besked om at melde sig til transport. Både Lily og Karl Lustig blev grebet først af forvirring og derefter af dyb sorg og fortvivlelse over ikke at kunne ændre ved tyskernes beslutning. Mens Fru Lustig pakkede hans ting sammen, stoppede hun af og til op og strøg ham over kinden. Og så sagde hun: 'Husk nu, lille Karl, når du kommer frem, skal du sige til dem, at du er for gammel og for syg til at arbejde hårdt'. Den dag han tog af sted med sin lille bylt bagage, gik de to små mennesker sådan, som jeg altid havde set dem, med hinanden i hånden. Hun fulgte ham til opsamlingsstedet. Hun ville være hos ham længst muligt. Da hun kom alene tilbage, var hun askegrå i ansigtet (...), som om hun slet ikke var til stede mere"

Uddrag fra 'Min rejse tilbage' af Jytte Bornstein, s. 156

Børnetransport
(tegnet i lejren af Leo Haas)

DU TROEDE NOK, AT DU SKULLE SLIPPE

Salle fyldte 14 år kort efter, han var ankommet fra Danmark til Theresienstadt, og det betød, at han skulle arbejde i lejren. En af hans opgaver var at hjælpe til ved transportafgangene. Her fortæller Salle:

"Jeg havde en oplevelse, engang vi skulle sende en transport af sted. Tyskerne var nøjeregnende, og de krydsede af på lister. Den næstkommanderende fik at vide, at der manglede én. Han skreg: 'Find hende. Hvis ikke I finder hende, ryger en af jer andre.' De gik ud og søgte, og jeg stod ikke langt fra ham. Så fandt de hende, og hun skulle stille sig foran ham. 'Du troede nok, at du skulle slippe.' Så flækkede han hovedet på hende med en kæp, så blodet sprang ud. Jeg fik blod på min skjorte. Jeg tror ikke, hun levede mere. Der var kun én ting at gøre: Løfte hende op og bære hende ind i vognen."

Citat fra Dokumentarfilmen 'THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab', Folkedrab.dk

Ankomst til eller afgang fra Theresienstadt.

DOG ER VI LYKKELIGE, FOR VI ER HER ENDNU

Rudi Freinsilber var 28 år, da han blev deporteret fra Danmark til Theresienstadt. Han arbejdede bl.a. som transporthjælper. Her fortæller han om en transportafgang fra lejren:

”Toget er kommet, gendarmerne er opstillet, og SS’erne går frem og tilbage og skynder på. Gården er et sydende hav af skikkelser belyst af de store elektriske lamper. (...) Ude ved waggonerne arbejder gruppen som sædvanlig i lyntempo med at proppe bagagen ind. Bjerget af kufferter, rygsække og bytter med sengetøj, der har ligget langs bygningen, svinde langsomt ind. (...) Nu bliver de første numre råbt op. I porten sidder kontrollørerne. Nummerskiltet, som transportdeltagerne har om halsen, bliver klippet af. (...) Al håndbagage må de lægge fra sig langs vognen, og så stiger de op enkeltvis, medens tælleren nævner tallet højt. (...) SS’erne kender ingen hensyn – og vi ved det. Fra en dårligt gående tager en af SS’erne en stok, og så går han rundt og prikker og slår til folk, der ikke bevæger sig hurtigt nok. (...) Nu er 1500 stuvet ind, så at sige uden at kunne bevæge arme eller ben, hvor mange mon vil blive kvalt eller klemt ihjel under bagagen, hvor mange mon i øvrigt omkommer derinde. (...) Kl. 2 er vi færdige efter 20 timers uafbrudt – og nervepirrende – arbejde (...) – tør ikke tænke på dem, vi nu har sendt bort – sikkert var der også venner imellem – hvordan vil deres fremtid forme sig – hvis de overhovedet har en fremtid? Og dog er vi lykkelige, for vi er her endnu”

Uddrag fra Rudi Freinsilbers beretning, Folkedrab.dk

Arbejdsspørgsmål

1. Hvorfor lod nazisterne det være op til ældsterådet at beslutte, hvem der skulle i transport?
2. Hvorfor skulle fangerne medbringe bagage, hvis nazisternes plan var, at langt de fleste skulle myrdes ved ankomsten til Auschwitz eller andre lejre?
3. Hr. og Fru Lustig adlød ordren om, at Hr. Lustig skulle i transport, selvom de havde en fornemmelse af, at han ville blive sendt et forfærdeligt sted hen. Hvorfor gjorde de det?

Indgangen til Kolumbarium.

I lighuset (tegnet i lejren af Leo Haas)

STOP 8

LIGHUS, BEDERUM OG KOLUMBARIUM (URNEHAL) – DØDEN I THERESIENSTADT

I forlader nu jernbanesporene og går ud mod volden, der omkranser byen. På højre hånd finder I det gamle lighus og bederum for de døde, hvor familier til afdøde kunne tage afsked. Overfor lighuset, på venstre side af volden, ligger Kolumbarium, som var en urnehal, hvor de dødes aske blev opbevaret. Der blev også opbevaret urner i kasematterne bag ved Kolumbarium.

Fakta:

- Døden i Theresienstadt kom på to måder; fangerne kunne komme i transport til Auschwitz, eller de kunne dø af sult, sygdomme mv. Omkring 35.000 fanger døde i Theresienstadt. Den massive overbefolkning kombineret med underernæring, dårlig hygiejne og kolde vintre gjorde, at sygdomme som difteri, tuberkulose, tyfus, diarre og mange andre sygdomme var meget udbredte. Samtidig var det umuligt for de jødiske sygeplejersker og læger på hospitalet at skaffe medicin til de syge, og manglen på rent vand gjorde det svært at opretholde god hygiejne og afværge epidemier. Fangerne smittede konstant hinanden, og lejrrapporter viser, at antallet af sygdomsramte nåede sit højeste i februar 1943, hvor 13.000 var syge. Det var en 1/3 af fangerne i lejren.
- Sygdomme ramte i første omgang de ældre fanger, krigsinvaliderne og de kronisk syge, som i forvejen var svækkede og chokerede over at være blevet sendt til en kz-lejr. Det var oftest dem, der døde først. Dernæst ramte sygdomme også børnene, som ikke fik nok at spise, og sidenhen de voksne, der ved siden af mangel på mad også arbejdede hårdt.
- Heller ikke alle de danske jøder overlevede fangenskab. Af de 471 danske fanger i Theresienstadt døde 51 voksne og to spædbørn, som blev født i lejren. De svarer til lige over 10 % af dem, der blev deporteret fra Danmark.

De døde i Theresienstadt blev hentet med en ligvogn og kremeret. Fotoet er fra 1946.

Kolumbarium var en urnehal, hvor urnerne fra afdøde blev opbevaret.

Arbejdsspørgsmål

- Theresienstadt havde ikke et gaskammer, men omkring 35.000 fanger døde alligevel i lejren. Hvad fortæller det om vilkårene i lejren?

SÅ KØRTE VOGNEN GENNEM LEJREN OG SAMLEDE DE DØDE OP

Elias Levin, der blev deporteret som 34-årig, var i en periode ligbærer i lejren. Her fortæller han om arbejdet med de syge og de døde:

”Hvis der manglede nogen om aftenen, når vi blev talt, kunne vi som regel finde dem på latrinerne. Som Kränkeneträger (red. sygeportør/ligbærer) fandt jeg både syge og døde dér. Jeg kørte først de syge hjem. De blev anbragt på en bære og kørt tilbage på invalidevognen. Lægen kom til, og de syge blev lagt på sengen og fik medicin. Der var hundredvis af dygtige læger i Theresienstadt. Alle ønskede de at få noget at lave og undgå transport, som alle frygtede – at blive sendt videre til en af de rigtige koncentrationslejre, det vil sige udryddelseslejre. To gang om dagen besøgte lægen de syge. Som regel døde patienterne dog [...]. Dér lå de til næste dags morgen. Så kørte vognen gennem lejren og samlede de døde op. Det var dem, der ikke havde kunnet reddes med kul-tabletter, som var de det eneste middel, man kunne sætte sin lid til. For de døde var der hurtig transport. De blev lagt på madtransportvognen, og en seddel med navn og lejrens nummer blev hæftet til håndledet”

Uddrag fra 'Mine erindringer om mit ophold i Theresienstadt' af Elias Levin, s. 29

Bag Kolumbarium er der opført et mindesmærke ved indgangen til kasematterne, hvor urnerne var opbevaret.

Et udsnit af de kasematter, hvor urnerne med fangernes aske blev opbevaret, er åbne for besøgende.

STOP 9

KASEMATTERNE – RYDNINGEN AF URNERNE

Bag Kolumbarium er der adgang til nogle af kasematterne, hvor urnerne blev opbevaret. Der er også opsat en mindesten. I kommer til kasematterne ved enten at gå gennem Kolumbarium eller alternativt ved at følge den smalle sti, der løber på venstre side rundt om bygningen, ned igennem den tørre voldgrav og op cirka 50 meter længere fremme. Ved mindestenen er der adgang til kasematterne. Bemærk, at kasematterne kan være mørke og klaustrofobiske. At gå i dem kan give eleverne et indtryk af, hvordan det har været at deltage i rydningen af urnerne, der fandt sted i 1944.

Fakta:

- Når fanger døde i Theresienstadt, blev de kremeret, og asken fra den døde blev lagt i en papæske, der fungerede som urne. Æskerne fik anført navn og fangenummer udenpå og stablet op i Kolumbarium og i de kasematter, der ligger i forlængelse af Kolumbarium under byens volde.
- Hen mod slutningen af 1944, da Tyskland for alvor tabte terræn i krigen, besluttede nazisterne at fjerne beviserne for de mange døde i Theresienstadt. På det tidspunkt lå der aske efter mere end 22.000 fanger.
- Rydningen af urnerne foregik på den måde, at fanger, herunder børn, bragte urnerne op fra kasematterne, hvorefter de blev læsset på en kærre og kørt ud til floden Eger, hvor andre fanger tømte dem i floden.

ASKE OG KNOGLER GLED NED OVER HÆNDERNE

Danske Jytte på 7 år fortæller, om den dag hun og lejrens andre børn blev beordret til at deltage i rydningen af urnerne:

”En tidlig morgen gik vi så til kasematten. Vi gik bange og tavse i flok gennem den halvmørke morgenkulde. Jeg vidste ikke, hvor jeg skulle hen, så jeg fulgte bare efter de andre børn. (...) Da vi var samlet uden for nedgangen til kasematten, kom der en kvinde, som så gik foran kolonnen af børn og førte os ned i mørket. (...) Barn kom til at stå ved siden af barn, på hver side af den mørke gang, og ingen turde sige en lyd. Og så kom papæskerne, der føltes ujævne i overfladen. De gik fra hånd til hånd – uafbrudt, fra venstre til højre, venstre til højre. Æskerne var lavet af et skrøbeligt materiale, og nogle gik i stykker ganske hurtigt, så aske og knogler gled ned over hænderne eller mellem fingrene. Det føltes som tørt mel med nogle hårde klumper i, og det varede et stykke tid,

Illustration fra *Min rejse tilbage* af Jytte Bornstein, s. 115.

førend jeg turde begynde at tænke over, hvad det i virkeligheden var, jeg følte mellem mine fingre. Jeg var stivnet i rædsel og udførte 'mit arbejde' mekanisk uden at mæle en lyd og uden at turde trække vejret alt for dybt. Mellem de to rækker af børn gik der hele tiden vagter frem og tilbage for at kontrollere, at arbejdet skred planmæssigt fremad. Bare bevidstheden om, at de var der, fik mine hænder til at tage imod og aflevere æskerne videre”

Uddrag fra 'Min rejse tilbage' af Jytte Bornstein, s. 110-114.

ALLE URNERNE HAVDE NAVN PÅ

Også danske Poul på 7 år var med til at rydde kasematterne for urner. Her fortæller han:

”Urnerne lå i æsker med navn på den, der var død. Tyskerne har et ordsprog, der hedder; 'Ordnung muß sein'. De havde registreret alle dem, som var døde i lejren og var blevet kremeret. Der, hvor jeg stod, skulle vi læsse urnerne op på kærre og trækvogne, hvorefter vi transporterede dem til et sted uden for lejren nær ved floden Eger. Her blev vi stillet op i en lang række. Urnerne skulle herefter gå fra hånd til hånd i hele rækkens længde på ca. 60 meter og videre ned af en skråning til flodbredden. Her skulle urnerne sættes ud i vandet. Blandt os, der var der, var der nogen, der havde mistet familiemedlemmer. Og navene stod jo på urnen, så de børn, der kunne læse, sørgede så vidt mulig for, at slægtninge til de afdøde ikke fik urnen i hånden.”

Uddrag fra 'Poul Brandts barndomserindringer fra Theresienstadt', Folkedrab.dk

Arbejdsspørgsmål

1. Hvad kan formålet med at opbevare urnerne have været?
2. Hvorfor ville nazisterne rydde kasematterne for urner i slutningen af 1944?

STOP 10

KREMATORIET OG DEN JØDISKE KIRKEGÅRD – EFTER DØDEN

Jeres næste stop på rundturen i Theresienstadt er krematoriet og den jødiske kirkegård. Når I kommer fra kasematterne bag Kolumbarium, skal I gå tilbage til vejen og fortsætte i retning væk fra byen. Efter et par hundrede meter drejer I til venstre ved skiltet, der viser mod krematoriet og den jødiske kirkegård. Jeres billetter giver også adgang til krematoriet, hvor I udover ovnene også kan se en lille udstilling med fotos og beskrivelser fra lejrtiden samt et obduktionsrum.

Inde i krematoriet kan besøgende se ovnene, som blev brugt til at kremere afdøde fanger i perioden 1943-45.

Kirkegården ved krematoriet er i dag en jødisk kirkegård for fanger, der døde i Theresienstadt.

Fakta:

- I begyndelsen af lejrens virke blev døde fanger begravet, som det er praksis i jødedommen. Omkring 9.000 fanger blev begravet i individuelle grave eller massegrave. I efteråret 1942 var byens krematorium imidlertid færdigbygget, og herefter blev de døde brændt og lagt i urner.
- Omkring 35.000 fanger døde i Theresienstadt. I krematoriet blev ikke alene fanger fra lejren kremeret, men også fanger, der var døde i Den Lille Fæstning.
- I dag er området et mindested, og der er rejst adskillige mindesmærker for ofrene.

“DER VAR FIRE OVNE I TEREZÍNS KREMATORIUM...”

Richard Feder var tjekkisk jøde og rabbiner. Han var 67 år, da han blev deporteret til Theresienstadt. Her fortæller han om krematoriet:

“Der var fire ovne i Terezíns krematorium, som kørte i døgndrift, fordi dødeligheden var høj. Omkring 18 personer døde om dagen, og de fleste døde af udmattelse, fejlernæring eller af epidemier, der rasede i lejren. Fyrbøderne i krematoriet var jøder (...). Efter kremeringen samlede de forsigtigt al asken og de ubrændte knogler i de kasser, som blev brugt i stedet for urner. Hver kasse blev omhyggeligt mærket med navn og identifikationsnummer på den afdøde.”

*Uddrag fra 'Terezín' af Council of Jewish Communities
in the Czech Lands, s. 56*

Fanger, der døde af sygdomme efter befrielsen, blev også begravet på kirkegården ved krematoriet.

Krematorieovn.

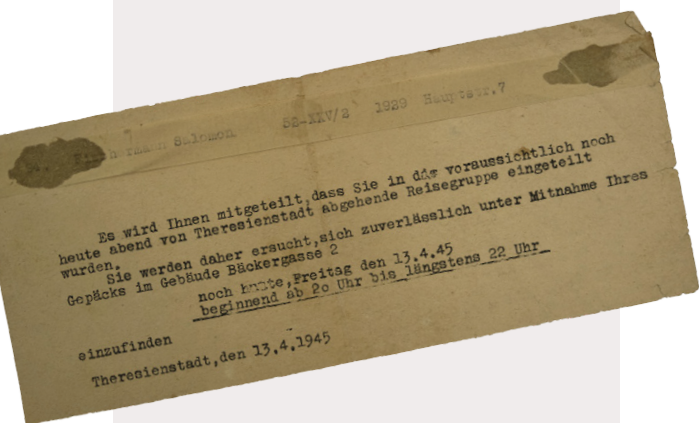

Arbejdsspørgsmål

1. På kirkegården ligger omkring 9000 ofre for Holocaust begravet. Ifølge jødisk tradition er en grav ukrænkelig og skal bevares altid. I dag er kirkegården en del af museet, men hvad skal der ske i fremtiden? Hvis ansvar er det egentlig at vedligeholde gravpladser for Holocaustofre?
2. Flertallet af de døde fanger blev kremeret og smidt i floden i 1944, så ikke engang asken findes mere. Hvad kan det have af betydning for efterkommerne og eftertiden, at de døde ikke har en gravplads? Hvad er betydning af gravpladser i forhold til mindekultur og historieforståelse?
3. I dag er Terezín en almindelig tjekkisk by, hvor folk lever og har deres hjem. Men samtidig er byen et mindested for nazismens ofre. Hvad gør det byen til? Er det et mindested, et undervisningssted eller bare et sted, hvor folk bor? Kan det være det hele på en gang?

De danske fanger i Theresienstadt blev evakueret af 23 svenske busser, tolv svenske biler, tre motorcykler og et antal danske ambulancer bemandet med danske læger og sygeplejersker. Alle køretøjerne var malet hvide med røde kors på tag, sider, front og bag, så kolonnen ikke blev forvekslet med en militær konvoj.

Fanger, der "kom i transport", modtog en besked, hvor det fremgik, hvornår og hvilken kaserne de skulle rapportere til. Da de danske jøder skulle rejse fra Theresienstadt, blev en tilsvarende seddel sendt ud til hele gruppen, hvilket skabte frygt for, at rygtet om deres hjemsendelse ikke passede.

STOP 11

JÄGERKASERNEN – DE HVIDE BUSSE

I vender tilbage til byen ad den vej, I kom. Jeres sidste stop på ruten er Jägerkasernen, der ligger på venstre hånd lidt efter jernbanesporene. Det var her, de danske fanger tilbragte deres sidste dage i Theresienstadt, før de blev evakueret med De Hvide Busser.

Fakta:

- De Hvide Busser var en redningsaktion, som blev iværksat i foråret 1945 med det formål at hente alle skandinaviske kz-fanger fra tyske kz-lejre i Europa hjem i busser. Ud over jøderne i Theresienstadt gjaldt redningsaktionen også tusinder af danske og norske modstandsfolk, politifolk, politiske modstandere foruden andre, der var endt i nazisternes kz-lejre.
- Den 13. april 1945 fik de danske fanger i Theresienstadt ordre om, at de skulle pakke deres ting og melde sig i Jägerkasernen. Efter halvandet års fangenskab i lejren var det ikke alle, der turde tro på rygtet om, at de virkelig skulle hjem.
- Ordren gjaldt alle fanger, som var deporteret fra Danmark, uden hensyn til om de var danske statsborgere eller ej. Gruppen, der samlede sig i Jägerkasernen, bestod også af enkelte børn, som var blevet født i lejren, en dansk dreng, der var blevet deporteret fra Berlin, samt enkelte tjekkiske kvinder, der i lejren havde giftet sig med danske mænd og nu fik lov at komme med som danske. En enkelt fange fra Danmark, der var blevet fængslet i Den Lille Fæstning, kom ikke med De Hvide Busser. Han måtte selv finde hjem efter Theresienstadts befrielse i maj 1945.
- De danske fanger ventede to dage i Jägerkasernen, før de endelig fik lov at stige ind i busserne. 423 mennesker blev frigivet fra lejren den dag.
- Fra Theresienstadt kørte busserne gennem det krigshærgede Tyskland, forbi det sønderbombede Dresden og den 17. april nåede kolonnen den danske grænse, hvor de tidligere fanger blev modtaget med mad, kager og flag.
- Danmark var stadig besat, og busserne fortsatte gennem Sverige, hvor de tidligere fanger blev genforenet med familiemedlemmer, der var flygtet i oktober 1943. Da krigen sluttede få uger senere, kunne de danske jøder endelig vende hjem til Danmark.

“VI VAR FRIE MENNESKER...”

Max Friediger, overrabbiner i den danske menighed, fortæller her om den dag, han og de andre fanger fra Danmark blev hentet af De Hvide Busser.

“Ved 6-tiden rullede de hvide busser ind i Theresienstadt og standsede foran Jägerkasernen. Og to timer senere sad de 423 danske i vognene, mens deres bagage blev læsset op på bussernes tag. Tegnet til afrejsen blev givet. Så at sige alle ghettoens beboere stod på vejen, som vi kørte igennem og på torvet spillede orkesteret. Det var en “afskedsfest” uden lige. Men det skal ikke nægtes, at der blandede sig vemod i vor grænseløse glæde. Vi havde jo fået mange gode venner, og nu var vi bekymrede for deres skæbne. Da vi nåede ghettoens port, blev den åbnet – vi var frie mennesker. Ingen af os sagde et ord. Vi kunne simpelthen ikke. Det hele var så ufatteligt, så eventyrligt. Vi måtte ligefrem vænne os til at være “frie mennesker”

Uddrag fra 'Theresienstadt' af Max Friediger, s. 138

“MEN WALTHER SKULLE JO IKKE MED...”

I Theresienstadt forelskede Rachel på 16 år sig i Walther, en ung mand fra Wien, der også var fange i lejren. Her fortæller hun om afskeden, da hun blev evakueret med De Hvide Busser.

“Så fik vi besked om, at vi skulle samles i Jägerkaserne med bagage. Sådan et stykke papir fik alle, når de skulle i transport – så vi vidste jo reelt ikke, om det var, fordi vi skulle hjem eller i transport. Så fik jeg pakket nogle småting sammen – og om aftenen gik vi over på den kaserne, hvor vi skulle mødes. Men Walther skulle jo ikke med, så han blev ikke lukket ind. Men der gik ikke mange minutter, så sad han ved siden af mig. Han var fantastisk. Der var gendarmere! Jeg ved ikke, hvordan han bar sig ad. Så skete der noget hen under morgenstunden. Nogen råbte: “De hvide busser er her!”. Så fløj vi ud alle sammen. Jeg sagde farvel. Så skubbede han mig op og sagde: “Kom godt af sted.” Jeg fik et lille digt, han havde skrevet – som jeg tror, jeg har endnu. Jeg kan huske, at han skrev: “Hvis du i din hjemstad vil være mig tro og kærlig – så bliver du og jeg nok engang lykkelige.” Det er meget sødt. Jeg så aldrig Walther igen.”

Uddrag fra dokumentarfilmen 'THERESIENSTADT – danske børn i tysk fangenskab', Folkedrab.dk

Arbejdsspørgsmål

1. Hvorfor tror I, at chauffører, læger og sygeplejersker var villige til at køre gennem det krigshærgede Europa for at evakuere de danske jøder fra Theresienstadt?
2. Max Friediger taler om et vemod ved at forlade lejren, hvordan kan det hænge sammen?
3. Mange af fangerne er senere rejst tilbage for at gense byen. Overvej, hvorfor det har været vigtigt for dem.

Ghetto Museum

Efter rundturen er det anbefalelsesværdigt at besøge Ghetto Museum, hvis I ikke allerede har været der. Her vil I kunne finde svar på en række af de spørgsmål, I måske har efter turen. På museet lærer I også mere om livet i lejren, den politiske baggrund mv. Via genstande, beretninger, fotos og tegninger kan eleverne lære mere om livet som fange i Theresienstadt. Museet er indrettet i en bygning, som i lejrtiden fungerede som et Jugendheim for drenge. Et besøg på Ghetto Museum er anbefalet før eller efter turen rundt i byen.

Mindested for de omkring 22.000 ofre, hvis aske i november 1944 blev kastet i floden.

AFSLUTNING

OVERVEJELSER, REFLEKSIONER OG ARBEJDS-SPØRGSMÅL OM BESØGET I THERESIENSTADT

(Opgaven kan også være oplæg for en skriftlig opsamling på besøget, når I er tilbage i klassen)

1. Hvilke forestillinger havde I på forhånd gjort jer om vilkårene for fangerne i Theresienstadt? Hvordan stemmer det med, hvad I har lært på turen?
2. Sæt ord på, hvad I har fået ud af byvandringen. Er der noget, der særligt gjorde indtryk?
3. Hvad får man ud af at besøge et autentisk gerningssted? På hvilken måde er det anderledes end almindelig klasseundervisning?
4. Diskutér, hvad formålet er med at lære om Theresienstadt og Holocaust.

Øvrige steder at besøge i Theresienstadt:

Hvis I har tid, er der flere seværdige steder i byen, som ikke var inkluderet i byvandringen, fx:

Mindesmærket ved floden Eger

Mindested for de omkring 22.000 ofre hvis aske i november 1944 blev kastet i floden.

Den Lille Fæstning

Den Lille Fæstning, der ligger ved siden af selve byen, fungerede fra 1940 til 1945 som et SS-fængsel, hvor politiske fanger og lovovertrædere fra kz-lejren Theresienstadt blev anbragt. Udstillingen omhandler primært tjekkisk modstand og politiske fanger.

EFTER BESØGET

Umiddelbart efter besøget i Theresienstadt er det en god idé at samle op og give eleverne mulighed for at tale om dét, de har set og lært, samt udtrykke de tanker og overvejelser, som besøget har givet anledning til. På den måde kan du imødekomme eventuelle reaktioner og få åbnet op for spørgsmål, som eleverne ikke fik svar på.

GØR PLADS TIL TANKER OG REFLEKSIONER

Opfølgning er vigtigt både i de tilfælde, hvor en elev reagerer kraftigt, eller hvor besøget slet ikke giver anledning til nogen særlig reaktion. Vær også opmærksom på, at nogle elever har svært ved at sætte ord på deres tanker og kan have en tendens til at vende deres reaktion indad. Andre kan have svært ved at forstå de uhyrligheder, der har fundet sted, når de præsenteres for den lille, velfungerende provinsby, som Terezín er i dag. Har eleverne tidligere besøgt en anden kz- eller udryddelseslejr, kan besøget i Theresienstadt også vække forundring over, hvor forskellige nazistiske gerningssteder var under krigen i forhold til, hvordan de ser ud i dag. Og det kan give anledning til refleksioner om, hvorvidt der var værre eller bedre steder at være fanget – og hvilke forhold og chancer for at overleve, de forskellige ofre for nazismen havde. I tilfældet med Theresienstadt kan et besøg også give stof til eftertanke omkring den danske samarbejdspolitik og effekten af denne på de danske jøders situation. For nogle elever er det også en øjenåbner – der kan opleves mere eller mindre chokerende – at være på et sted, hvor danskere sad fanget, led og mistede livet. Giv tid og plads til de mange tanker, refleksioner og diskussioner – også dem, der synes at stikke i en anden retning end det faglige fokus, du har valgt.

Elever fra Næstved laver kort animeret film om folkedrab.

Suppler undervisningen om Theresienstadt og Holocaust med et vidnesbyrd fra en af de danskere, som selv var fange i lejren. Lad eleverne møde et menneske, som oplevede – og overlevede - fangenskab i Theresienstadt.

DEN FAGLIGE OPFØLGNING I KLASSELOKALET

Den faglige opfølgning kan gribes an på mange måder. I kan på forhånd have planlagt, hvilke fokuspunkter eller temaer I skal arbejde med, når I kommer tilbage i klasselokalet, eller I kan lade besøget danne baggrund for efterforløbet.

Elever, der besøger den tidligere lejr, gennemfører rundturen, ser byens museer og diskuterer arbejdsspørgsmål undervejs, opnår en dybdegående indsigt i Theresienstadt. Efter besøget kan eleverne være blevet optaget af et specifikt tema, fx gerningsmandsmentalitet, propaganda, traumer, det internationale samfunds ansvar eller Danmarks rolle under krigen. Du kan med fordel lade dem arbejde videre med emnerne, når I er tilbage på skolen. En opgave kan være at lade dem skrive om deres besøg i den tidligere lejr. Eleverne kan også lave et formidlingsprojekt, hvor de illustrerer en oplevelse, indsigt eller andet, som de har fået på turen. Produktet kan være et digt, en kort film, en PowerPoint-præsentation, en billedcollage, en model, et dagbogsuddrag mv. Udstil projekterne på skolen, og lad eleverne fortælle historien videre.

I perioden 1946-1949 blev ledende nazister retsfulgt og dømt for forbrydelser begået under 2. Verdenskrigs. Nürnbergprocesserne var den første internationale straffedomstol.

Værket *The Nazis* af Piotr Uklanski er en del af undervisningsmaterialet *Sort Mælk* på Folkedrab.dk om Holocaust i ny kunst.

Eftertiden og konsekvenserne af Holocaust er oplagte emner at tage fat i på den anden side af et studietursbesøg: retsopgør, traumer, genopbygning, mindekultur, historieskrivning mv. Her er nogle mulige emner og materialeforslag. Artikler om de enkelte emner findes på Folkedrab.dk under 'Holocaust' og 'Folkedrabets efterspil':

Retsopgør

Hvad skete der efter 2. Verdenskrig og Holocaust? Hvad skete der med gerningsmændene? Hvad stillede omverdenen op med dem, der havde ansvaret for Theresienstadt og de andre lejre? Lad eleverne beskæftige sig med, hvad der skete efter befrielsen i 1945. Læs fx om [Nürnbergprocessen](http://Folkedrab.dk) på Folkedrab.dk, eller kig på Holocaust-uddannelse.dk, der også har et tema om retsopgør.

De danske jøder efter Theresienstadt

Hvordan gik det de danske jøder, efter de blev hentet med De Hvide Busser? Hvilken betydning fik de 18 måneder i Theresienstadt for resten af deres tilværelse? I de første mange årtier efter 2. Verdenskrigs afslutning var fokus i dansk historieskrivning på de ca. 7000 jøders flugt til Sverige i oktober 1943, hvorimod fortællingen om de 471 jøder fra Danmark, der endte i Theresienstadt, var en fodnote. Hvilken betydning kan det have haft for de tidligere fanger? Lad eleverne arbejde med sidste afsnit af [THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab](http://THERESIENSTADT - danske børn i nazistisk fangenskab), som sætter fokus på eftertiden.

Vidnesbyrd og erindringer om Theresienstadt

Når man har overlevet et sted som Theresienstadt, hvad giver man så videre til sin eftertid? Hvad bliver husket, og hvordan bliver det fortalt? Inddrag fx de beretninger, som danske jøder har nedskrevet efter krigen, og som handler om deres fangenskab. De overlevendes beretninger kan evt. ses i relation til de skriftlige betragtninger, som er nedfældet af ledende nazister eller lejrkommandanter efter krigen. Se liste med skriftlige beretninger på side 24.

Mindekultur og kunst

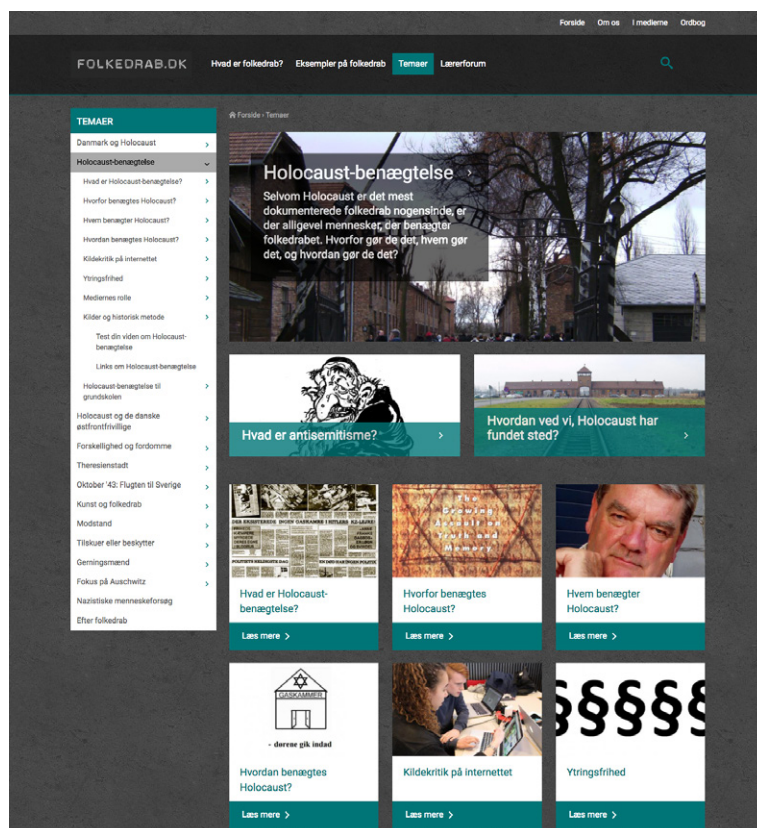
Hvad skal huskes fra Theresienstadt – og hvad skal glemmes? For erindringen af Holocaust spiller tiden en stor rolle. I dag er krigen mange år væk, og det stiller nye udfordringer til såvel erindring som undervisning om emnet. Hvordan skal Holocaust – og et sted som Theresienstadt – huskes i dag? Hvordan skal Holocaust erindres, når de overlevende er væk? Erindring af Holocaust finder bl.a. udtryk i kunsten. På Folkedrab.dk finder du en række artikler om temaet kunst og erindring, fx artikler om Tysklands erindring af Holocaust og Holocausts betydning i dag.

Du finder også undervisningsmaterialet *Sort Mælk – Holocaust* i ny kunst, hvor eleverne skal analysere og diskutere kunstværker om Holocaust og reflektere over nutidige problemstillinger, der knytter an til emnet.

Holocaust-benægtelse

Holocaust er det mest veldokumenterede folke drab nogensinde, men alligevel findes der mennesker, som afviser, at det har fundet sted. Men hvad er det, de benægter, og hvordan lyder deres argumentation? Nogle Holocaust-benægttere siger, at der ikke fandtes gaskamre eller dødslejre, og at antallet af jødiske ofre er sat alt for højt. Andre benægttere påstår, at Hitler ikke beordrede jødeudryddelserne og intet kendte til massedrabet. Hvis du vil arbejde med benægtelse som emne, finder du undervisningsmateriale og baggrundsviden på Folke drab.dk/benaegtelse.

PRAKTISKE OPLYSNINGER

Kontakt Terezín Memorial

Telefon:
+420 416782225

Telefon (vedr. guidede ture):
+420-416724535

Webside: Pamatnik-terezin.cz
Facebook.com/TerezinMemorial
E-mail: pamatnik@pamatnik-terezin.cz

Terezín ligger ca. 60 kilometer nord for Prag, hvor besøgende skoleklasser typisk bor, når de er på studietur.

Den centrale institution, der varetager museer og mindesmærker i og omkring byen, er Terezín Memorial. Det er via Terezín Memorial, at I kan reservere billetter og en en guidet tur. Besøg websiden og udfyld online-formularen på Pamatnik-terezin.cz.

TIL OG FRA TEREZÍN

Besøg Theresienstadt med dansk rejsearrangør

Hvis I planlægger studieturen via et dansk rejseselskab, vil de stå for at organisere bustur, evt. guidede ture, billetter mv. DIIS kan anbefale BENNS som rejsearrangør. DIIS og BENNS samarbejder omkring både faglighed og praktisk indhold vedrørende studietursbesøg i Theresienstadt. Læs mere på www.benns.dk.

Egen bus

Hvis I har egen bus til rådighed, kan I bede om at blive sat af på torvet midt i Terezín by. Mens I besøger byen, kan bussen holde parkeret ved Magdeburgkasernen eller ved det lille museum over for Hannoverkasernen. Der er også en stor parkeringsplads ved Den Lille Fæstning, som ligger lidt uden for byen (se kort, side 71).

Bybus

I kan også nemt tage offentlig transport og komme fra Prags centrum til Terezín via bybus. Brug denne webside til at finde transportmuligheder: <http://jizdnirady.idnes.cz>

- a) Indtast 'Praha, letiste' i "From"-feltet
- b) Indtast 'Terezín' i "To"- feltet (OBS!: der er to byer med dette navn – det er 'Terezín, district Litomerice', I gerne vil til)
- c) Vælg tidspunkt og dato nedenunder

Find yderligere information på Terezín Memorials webside, Pamatnik-terezin.cz, under menupunkterne Contact og How to get to us.

Taxa

Det er også en mulighed at tage en taxa fra Prag til Terezín. Det tager ca. 60 min. og koster omkring 550 kr. Få enten jeres hotel til at bestille en taxa, eller find en taxa-service, hvor du booker online. En taxa til Terezín fra lufthavnen koster nogenlunde det samme som fra Prag, og prisen er fastsat på forhånd. Det er alligevel en god idé at bekræfte med chaufføren.

Åbningstider

Museer og mindesteder under Terezín Memorial har følgende åbningstider:

Ghetto Museum (Komenského 148) & **Magdeburgkasernen** (Tyršova 204)

Vinter (1.11-31.3): Alle dage 9-17.30

Sommer (1.4-31.10): Alle dage 9-18

Den Lille Fæstning

Vinter (1.11-31.3): Alle dage 8-16.30

Sommer (1.4-31.10): Alle dage 8-18

Adresse: Principova alej 304, Terezín

Krematorium

Alle dage, undtagen lørdag

Vinter (1.11-31.3): 10-16

Sommer (1.4-31.10): 10-18

Kolumbarium, lighus og bederum

Vinter (1.11-31.3): Alle dage 9-17

Sommer (1.4-31.10): Alle dage 9-18

Synagoge (fra lejrtiden) og rekonstruktion af lejlighed

Vinter (1.11-31.3): Alle dage 9-17.30

Sommer (1.4-31.10): Alle dage 9-18

Adresse: Dlouhá 17, Terezín

ALLE MUSEER OG MINDESTEDER

HOLDER LUKKET: 24.12-26.12 og 1.1

INDGANG OG BILLETTER

Hvis I kommer til Terezín og ønsker at udforske byen og museer samt mindesteder på egen hånd, skal I købe indgangsbillet. Billetten gælder alle udstillingssteder samt adgang til museer. Lærere med elever betaler ikke indgang (maks. 1 lærer per 10 elever). For grupper er det en god idé at reservere billetter på forhånd.

Der er følgende muligheder for billetkøb til elever (priser i CZK):

- Enkeltbillet til enten Den Lille Fæstning eller til Ghetto Museum: 145 CZK
Billetten til Ghetto Museum gælder også til Magdeburgkasernen, krematoriet, kolumbarium, synagogen og lejligheden og vice versa
- Kombineret billet til Den Lille Fæstning, Ghetto Museum og Magdeburgkasernen: 165 CZK

Billetter kan bookes online (se nedenfor under Guidet tur) eller købes i Magdeburgkasernen (lige ved indgangen), Den Lille Fæstning eller på Ghetto Museum.

Guidet tur

Denne guide er lavet, så undervisere selv kan gennemføre en rundtur med elever eller lade dem udforske byen og mindestederne på egen hånd. Foretrækker du i stedet en guidet tur, skal den bestilles via Terezín Memorial. Vær opmærksom på, at der kan være sproglige udfordringer ved at benytte de tjekkiske guider, hvis engelskkundskaber kan være svingende. Derudover kan man ikke forvente en guidet tur med fokus på den danske historie.

For grupper på mere end 10 personer er en guidet tur (på engelsk) inkluderet i billetprisen. Turen skal dog bestilles på forhånd. I kan booke billetter og en guidet tur ved at udfylde en online formular: Pamatnik-Terezin.cz

Hvor kan I spise i Terezín?

Terezín by er ikke stor, men på torvet findes der et supermarked, hvor I kan købe drikkevarer, frugt og andre basale fornødenheder. Der er også enkelte kiosker rundt omkring i gaderne. Ønsker I at sidde et sted og få serveret mad, anbefales Pizzeria Na Obzoru. Der er plads til større grupper, og maden er udmærket og billig. Pizzeriaet er åbent fra kl. 11-22 (kl. 23 fredag og lørdag). Se websiden: Pizzeria-Terezin.cz

OVERNATNING I TEREZÍN

Der findes ét hotel i Terezín, Park Hotel. Priserne er meget overkommelige. Se hotellets webside: Hotelterezin.cz.

Klassen kan også overnatte i Litoměřice, som ligger 5 km væk.

Læs mere om Theresienstadt

Terezín Memorial (Pamatník Terezín)

www.pamatnik-terezin.cz

Museum og mindsted for den tidligere kz-lejr Theresienstadt (engelsksproget). Læs om lejrens historiske baggrund og se billeder fra mindsteder og udstillinger.

USHMM

www.ushmm.org

Oversigtsartikel om Theresienstadt (engelsksproget) på websiden for United States Holocaust Memorial Museum. Linker videre til andre sider om Theresienstadt og udviklingen i lejren.

Yad Vashem

www.yadvashem.org

Materialesamling med tekster, dokumenter og fotos relateret til Theresienstadt (engelsksproget).

Between The Worlds

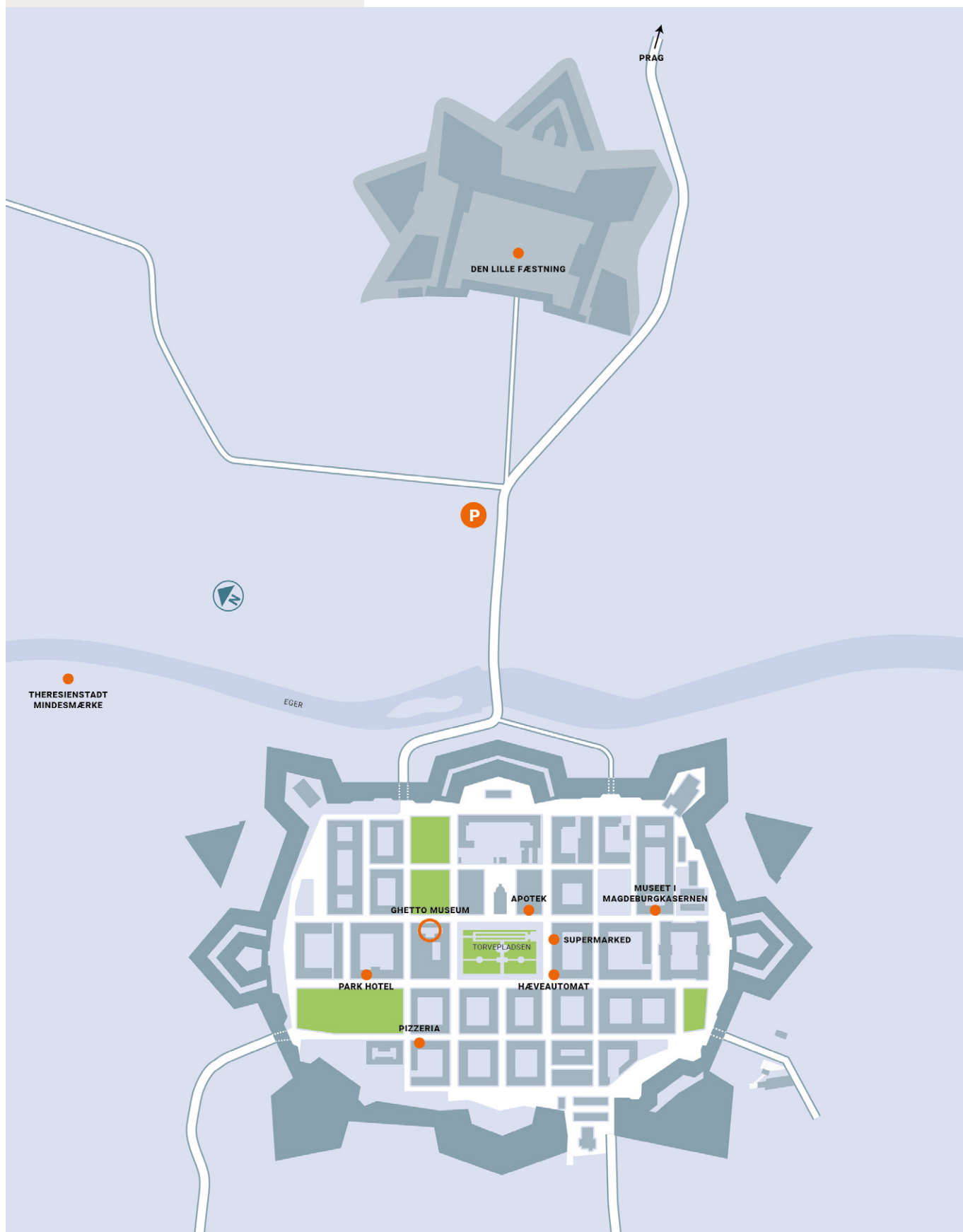
www.yadvashem.org

Webbaseret undervisningsmateriale med fokus på de jødiske børns verden i Theresienstadt (engelsksproget).

Ghetto Theresienstadt

www.ghetto-theresienstadt.info/index.htm

Udførlig side på tysk, der gennemgår Theresienstadts historie og forholdene for fangerne.

FOTOLISTE

Forside	© MUDr. Radim Bures	Side 35	© DIIS
Side 4	© Suvi Helminen	Side 36	© Jytte Bornstein
Side 5	(Øverst) © DIIS	Side 37	© Terezin Memorial
Side 5	(Nederst) © Yad Vashem	Side 38	(Øverst) © Terezin Memorial
Side 6	© DIIS	Side 38	(Nederst) © Jytte Bornstein
Side 7	(Øverst) © Terezín Memorial	Side 39	(Øverst) © Jytte Bornstein
Side 7	(Nederst) © Terezín Memorial	Side 39	(Nederst) © Suvi Helminen
Side 8	© Tomáš Fritta-Haas	Side 40	(Alle tre fotos) © DIIS
Side 9	© MUDr. Radim Bures	Side 41	© Tomáš Fritta-Haas
Side 10	(Øverst) © USHMM	Side 42	© DIIS
Side 10	(Nederst) © USHMM	Side 43	(Øverst) © Suvi Helminen
Side 11	(Øverst) © Claus Vladimír Friediger	Side 43	(Nederst) © Tomáš Fritta-Haas
Side 11	(Nederst) © Yad Vashem	Side 44	© Ukendt
Side 12	© USHMM	Side 45	© DIIS
Side 13	(Øverst) © Yad Vashem/USHMM	Side 46	(Begge fotos) © DIIS
Side 13	(Nederst) © Tomáš Fritta-Haas	Side 47	(Øverst) © Suvi Helminen
Side 14	(Øverst) © Terezin Memorial	Side 47	(Nederst) © USHMM
Side 14	(Midten) © Yad Vashem	Side 49	(Øverst) © DIIS
Side 14	(Nederst) © USHMM	Side 49	(Nederst) © USHMM
Side 15	(Øverst) © Terezín Memorial	Side 50	(Øverst) © Yad Vashem
Side 15	(Nederst) © Terezín Memorial	Side 50	(Nederst) © Suvi Helminen
Side 16	© Niels Gyrsting	Side 51	(Øverst) © Tomáš Fritta-Haas
Side 17	(Øverst) © Københavns Bymuseum	Side 51	(Nederst) © Ukendt
Side 17	(Nederst) © Røde Kors	Side 52	© Tomáš Fritta-Haas
Side 18	(Øverst) © Røde Kors	Side 53	© Yad Vashem/USHMM
Side 18	(Midten) © Yad Vashem	Side 54	(Øverst) © DIIS
Side 18	(Nederst) © Røde Kors	Side 54	(Nederst) © Tomáš Fritta-Haas
Side 19	© Suvi Helminen	Side 55	(Øverst) © Terezin Memorial
Side 20	© USHMM/Sharon Paquette	Side 55	(Nederst) © Suvi Helminen
Side 21	(Øverst) © Frihedsmuseet/Margolinsky	Side 56	(Begge fotos) © DIIS
Side 21	(Nederst) © Familien Fischermann	Side 57	© Jytte Bornstein
Side 22	© DIIS	Side 58	(Øverst) © DIIS
Side 23	© DIIS	Side 58	(Nederst) © Terezin Memorial
Side 24	© DIIS	Side 59	(Øverst) © Terezin Memorial
Side 25	Public Domain	Side 59	(Nederst) © Suvi Helminen
Side 26	(Øverst) © tekst og tale	Side 60	(Øverst) © Det Kongelige Bibliotek
Side 26	(Nederst) © Attika	Side 60	(Nederst) © DIIS
Side 27	© Tomáš Fritta-Haas	Side 62	(Øverst) © DIIS
Side 28	© Tomáš Fritta-Haas	Side 62	(Midten) © Suvi Helminen
Side 31	(Øverst) © DIIS	Side 62	(Nederst) © DIIS
Side 31	(Nederst) © DIIS	Side 63	(Begge fotos) © DIIS
Side 32	(Øverst) © DIIS	Side 64	(Alle fotos) © DIIS
Side 32	(Midten) © USHMM	Side 65	(Øverst) © USHMM
Side 32	(Nederst) © USHMM	Side 65	(Nederst) © Piotr Uklanski
Side 33	(Øverst) © USHMM	Side 66	© DIIS
Side 33	(Nederst) © DIIS	Side 67	© DIIS
Side 34	© MUDr. Radim Bures	Side 69	(Begge fotos) © DIIS

